

Δημοκρατία, Πολιτισμός και Κοινωνία

Μέρος Α'

Θεωρίες Κοινωνίας και Δημοκρατίας στη Νεωτερική Πολιτική Σκέψη

1. Εισαγωγή

Αριστοτέλης: Πολιτική σταθερότητα / Συγκερασμένες μορφές πολιτειακής οργάνωσης
Αυτό το μάθημα δεν αναφέρεται σε πολιτικούς φιλοσόφους της Αρχαιότητας ή του Μεσαίωνα. Ωστόσο, λίγοι στοχασμοί πάνω στις πολιτικές ιδέες αυτών των εποχών είναι απαραίτητες για την καλύτερη κατανόηση των ρευμάτων πολιτικής φιλοσοφίας της Νεωτερικότητας.

Ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.) αναζητά τις γενικές αρχές μίας καλής πολιτειακής οργάνωσης. Ως εμπειριστής, αναλαμβάνει να βρει τις πιο διαδεδομένες αρχές που συγκροτούν τις γνωστές εκείνη την εποχή μορφές πολιτικού καθεστώτος. Υπερασπίζεται ένα «μικτό καθεστώς», ενδιάμεση μορφή μεταξύ δύο άκρων της πολιτικής: την ολιγαρχία (όπου η εξουσία ασκείται από τους πλούσιους) και τη δημοκρατία (όπου η εξουσία ασκείται από τους φτωχούς). Η ιδέα του Αριστοτέλη είναι ότι μία ενδιάμεση μορφή πολιτεύματος είναι ικανή να εξουδετερώσει αμοιβαία και να εξισορροπήσει πολιτικά τους πλούσιους και τους φτωχούς. Αυτή η εξισορρόπηση αποτελεί την προϋπόθεση της **πολιτικής σταθερότητας**.

Μεσαιωνική σκέψη: ratio status (raison d'Etat), necessitas (κατάσταση εκτάκτου ανάγκης), utilitas publica (δημόσιο συμφέρον / κοινή ωφέλεια)

Κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα εμφανίζεται η **ιδέα της ratio status (στα γαλλικά raison d'Etat)**, με την οποία περιγράφεται η ικανότητα αυτού που ασκεί την πολιτική εξουσία να αίρεται κατ' εξαίρεση πάνω από το δίκαιο και την ηθική για την προάσπιση ανώτερων κρατικών συμφερόντων. Αυτό συμβαίνει όταν το απαιτούν έκτακτες περιστάσεις, ήτοι όταν διακυβεύεται το δημόσιο συμφέρον ή η ίδια η υπόσταση του κράτους. Η δικαιολογία για μία παραβίαση του δικαίου ή της ηθικής από τον ηγεμόνα είναι συνήθως διπλή: η ανάγκη αντιμετώπισης μίας έκτακτης ανάγκης, με σκοπό την υπεράσπιση του κοινού καλού. Έτσι, η διάπραξη ενός κακού δικαιολογείται από την ανάγκη αποφυγής ενός μεγαλύτερου κακού.

Η ιδέα της **ratio status** δικαιολογείται τόσο από την **ανάγκη (necessitas)** όσο και από την **κοινή ωφέλεια (utilitas publica)**. «Necessitas» σημαίνει ηθική δέσμευση της

δράσης από μία «κρίσιμη περίσταση» ή «επείγουσα κατάσταση». «*Utilitas publica*» σημαίνει «γενικό συμφέρον», το συνολικό συμφέρον της κοινότητας. Δύο ρωμαϊκά νομικά ρητά που χρησιμοποιούνται γι' αυτόν το λόγο είναι τα εξής: «*necessitas non habet legem*» («η ανάγκη δε γνωρίζει νόμο») και «*salus populi suprema lex esto*» («η σωτηρία του λαού ας είναι ο υπέρτατος νόμος»). Παρατηρείται συνεπώς μία ηθική/κανονιστική θεμελίωση της *ratio status*.

Η νεωτερική επαναθεμελίωση του ratio status στον Machiavelli

Ο Niccolò Macchiavelli (1469-1527) αναλαμβάνει για λογαριασμό της δικής του νεωτερικής πολιτικής θεωρίας τις παραπάνω μεσαιωνικές έννοιες, από-ηθικοποιώντας τις ριζικά. Δύο είναι οι λόγοι για τους οποίους το κάνει αυτό: πρώτον, η **ανάγκη επιβίωσης** τίθεται πλέον στην βάση όλης της πολιτικής δράσης, εξοβελίζοντας κάθε επιδιωκόμενο ιδεώδη σκοπό, και δεύτερον, η πολιτική δράση **αποδεσμεύεται από την κυριαρχία της ηθικής**. Έτσι, η ανάγκη προστασίας του κράτους υπερισχύει πάνω σε κάθε κριτήριο ηθικής φύσεως και ο ηγεμόνας οφείλει να αναπτύσσει την ικανότητά του να αμύνεται ενάντια στις εσωτερικές και εξωτερικές απειλές που είναι ικανές να θέσουν ανά πάσα στιγμή σε κίνδυνο την εξουσία του.

Το αποτέλεσμα αυτής της μετατόπισης επιφέρει κατά κάποιον τρόπο μία **μονιμοποίηση της *raison d'Etat***, τόσο στο εσωτερικό (κυβέρνηση) όσο και στο εξωτερικό (πόλεμος, διπλωματία) επίπεδο. Κάθε φορά που μία ανάγκη («*necessitas*») απειλεί την εξουσία του ηγεμόνα, αυτός οφείλει να αναστείλει προσωρινά το νόμο και να προβεί ακόμα και σε ανήθικες πράξεις προκειμένου να την αντιμετωπίσει αποτελεσματικά. Ο Μακιαβέλι επεκτείνει υπερβολικά αυτήν την έννοια ακόμα και στην κανονική πολιτική ζωή, για την πρόληψη μελλοντικών κινδύνων.

2. Niccolò MACHIAVELLI: Θεμελιωτής της νεωτερικότητας στην πολιτική σκέψη

Η πολιτική σταθερότητα και η διατήρηση του Κράτους ως αυταξίες

Ο Μακιαβέλι δεν είναι φιλόσοφος. Είναι ένας οξυδερκής παρατηρητής της ιταλικής πολιτικής ζωής, κατακερματισμένης εκείνη την εποχή μεταξύ διαφόρων αλληλοσπαρασσόμενων πόλεων-κρατών. Η φιλοδοξία του είναι ταυτόχρονα μετρίοφρων και φιλόδοξη: δεν επιθυμεί να ταξινομήσει τις διάφορες μορφές πολιτικών καθεστώτων, αλλά **να αποκαταστήσει την πολιτική σταθερότητα** και

την ανεξαρτησία των πόλεων της ιταλικής χερσονήσου. Το σχέδιό του, συνεπώς, διαφέρει αλλά και ομοιάζει με αυτό του Αριστοτέλη. Τον Μακιαβέλι δεν τον ενδιαφέρει η ηθική νομιμοποίηση της κρατικής δράσης. Αυτό που είναι σημαντικό γι' αυτόν είναι η τέχνη της κυβέρνησης και της διατήρησης της εξουσίας από τον ηγεμόνα.

Η μόνη προτεραιότητα του ηγεμόνα είναι η διατήρηση της εξουσίας. Ο ηγεμόνας οφείλει να αναζητεί διαρκώς τους κατάλληλους τρόπους για να διασφαλίζει την εξουσία του και να συντηρεί το κύρος του. Δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αναζητά τη δικαιοσύνη ή την ηθική γιατί κάτι τέτοιο είναι ικανό να τον θέσει σε σοβαρό κίνδυνο. Με άλλα λόγια, στην πολιτική **τα μέσα δικαιολογούνται από το σκοπό, που είναι η συντήρηση της κρατικής εξουσίας.** Μόνο ο σκοπός μετράει και ο ηγεμόνας είναι ανάγκη να μετέλθει όλων των διαθέσιμων μέσων, ακόμα και αυτών που φαίνονται εκ προοιμίου ανήθικοι, για να τον εξυπηρετήσει.

Αντι-ουμανισμός, αντι-ιδεαλισμός, ρεαλισμός / Ριζική αποκοπή της ηθικής από την πολιτική (του δέοντος από το όν) / Νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας δια της αποτελεσματικότητας

Στο βασικό του έργο «Ο Ηγεμόνας» (1513), ο Μακιαβέλι αποκόπτει ριζικά το πεδίο της πολιτικής από κάθε ηθική (σε αντίθεση με τους Αρχαίους Έλληνες και τους Χριστιανούς στοχαστές του Μεσαίωνα). Η πολιτική μετατρέπεται σε ψυχρό αντικείμενο μελέτης των αρχών που διέπουν την **αποτελεσματική άσκηση της εξουσίας.**

Σε αντίθεση με την ιταλική Αναγέννηση του 14^{ου} και του 15^{ου} αιώνα, ο Μακιαβέλι δεν πιστεύει ότι η πολιτική οφείλει να αντανακλά ανθρωπιστικές αξίες, δηλαδή να υποτάσσεται στις απαιτήσεις της ηθικής. Αντιθέτως, ως **ρεαλιστής**, θεωρεί ότι οι ιδεαλιστές υποπίπτουν σε ένα θεμελιώδες λάθος: συγκεντρώνονται υπερβολικά στην ιδανική κυβέρνηση και παραγνωρίζουν την υπάρχουσα πραγματικότητα. Μάλιστα, πηγαίνει ακόμα παραπέρα γράφοντας ότι όποιος εγκαταλείπει το *ον* (την υπάρχουσα πραγματικότητα) για το *δέον* (το ιδανικό) δε συμβάλλει στην αυτοσυντήρησή του.

Η μόνη «νομιμοποίηση» της εξουσίας για τον Μακιαβέλι είναι η αυτοσυντήρησή της. Η νομιμοποίηση της εξουσίας κρίνεται πάντοτε εκ των υστέρων και μόνο εκ του αποτελέσματος, δηλαδή από το κατά πόσο κατόρθωσε να αυτοσυντηρηθεί (*consequentialism*).

Απαισιόδοξη εμπειρική ανθρωπολογία

Η περιφρόνηση και καχυποψία του Μακιαβέλι προς την ηθική προέρχεται από μία **απαισιόδοξη εμπειρική ανθρωπολογία** (οπτική της ανθρώπινης φύσης). Οι ανθρώπινες κοινωνίες δεν μπορούν να κυβερνώνται από την ηθική επειδή οι άνθρωποι είναι φύσει κακοί και η φύση τους είναι αδύνατο να αλλάξει. Οι άνθρωποι είναι φύσει εγωιστές, φθονεροί, μοχθηροί, αιωνίως ανικανοποίητοι, ματαιόδοξοι, εύπιστοι, αγράστοι, ασταθείς, βίαιοι, προδότες, διεφθαρμένοι, υποκριτές, αδύναμοι, άπληστοι. Κατά συνέπεια, η πολιτική δε γνωρίζει ούτε την αρετή ούτε την ειρήνη, αντιθέτως κυριαρχείται από τα πάθη και από την αναζήτηση της ισχύος. Κάθε ομάδα συγκρούεται με τις άλλες για την εξυπηρέτηση των ιδιοτελών της συμφερόντων. Ο πόλεμος μεταξύ ηγεμόνων είναι μία διαρκής κατάσταση, ακόμα και σε περίοδο ειρήνης.

Αντι-μεταφυσική στάση / Εκκοσμίκευση

Ο Μακιαβέλι είναι στην ουσία **ο πρώτος πολιτικός στοχαστής της Νεωτερικότητας** και ένας πρόδρομος της σύγχρονης πολιτικής φιλοσοφίας. Τρία είναι τα στοιχεία που τον διακρίνουν ριζικά από τη μεσαιωνική πολιτική φιλοσοφία.

Πρώτον, η μακιαβέλεια σκέψη **απορρίπτει κατηγορηματικά κάθε μεταφυσική διάσταση στην πολιτική**. Το σχέδιό του είναι ρεαλιστικό: επιθυμεί να μελετήσει την πολιτική εξουσία όπως είναι στην πραγματικότητα και όχι όπως θα έπρεπε να είναι. Συνακόλουθα, η μελέτη του κράτους ανεξαρτητοποιείται από κάθε μεταφυσικό στοχασμό γύρω από τον κόσμο ή γύρω από τις ανθρωπιστικές αξίες, καθώς και από κάθε κριτήριο ηθικής νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας. Ο Μακιαβέλι είναι ένας ιστορικός, όχι ένας μεταφυσικός φιλόσοφος, επειδή έχει πολύ περισσότερη εμπιστοσύνη στα μαθήματα που αποκομίζει κανείς απ' την Ιστορία. Στην ουσία, ο Μακιαβέλι είναι **ο θεμελιωτής της πολιτικής επιστήμης**: προκρίνει την ψυχρή, αντικειμενική μελέτη του φαινομένου της πολιτικής εξουσίας βασιζόμενος σε ιστορικά και εμπειρικά δεδομένα.

Βολонταρισμός

«**Βολонταρισμός**» αποκαλείται η εμπιστοσύνη στη δύναμη της θέλησης ως κινητήριας δύναμης της πολιτικής δράσης. Ο Μακιαβέλι έχει εμπιστοσύνη στη δύναμη της ανθρώπινης θέλησης για αλλαγή.

Μακιαβέλλι: «Το ανθρώπινο ον είναι ικανό να αλλάξει τη μοίρα του μέσω της άσκησης της βούλησης». Βασική έννοια εδώ είναι η **πράξη βούλησης**, δηλαδή η πίστη μας πως η βούληση μπορεί να φέρει ουσιαστικές αλλαγές στον κόσμο. Η βούληση είναι δύναμη ικανή να αλλάζει τους συσχετισμούς. Η βάση των δικαιοπραξιών στον αστικό κώδικα είναι η πράξη βούλησης: όλες οι αγοραπωλησίες, τα συμβόλαια κτλ. αποτελούν στην ουσία έκφραση πράξεων βουλήσεως.

Μακιαβέλλι: «Μπορεί η τύχη να αποτελεί το μισό του αποτελέσματος, αλλά το άλλο μισό καθορίζεται από τη θέληση».

Η βούληση χρονολογικά είναι **στραμμένη προς το μέλλον**. Όταν θέλουμε κάτι, πάντα θέλουμε να γίνει στο μέλλον. Η νεωτερική αντίληψη για το μέλλον είναι η γραμμικότητα (όχι η κυκλικότητα) του: το μέλλον είναι ανοιχτό. Αυτό περιγράφεται με τον όρο «**ενδεχομενικότητα**» (δηλαδή απροσδιοριστία ως προς το μέλλον). Τα πράγματα στο μέλλον είναι ενδεχόμενα, συνεπώς βασιζόμαστε στη βούληση για να τα διαμορφώσουμε. Η βούληση αποτελεί προβολή (δηλαδή αναφέρεται στο μέλλον). Αντίστροφα, θεοκρατικά συστήματα σκέψης πιστεύουν πως τα πράγματα είναι προδιαγεγραμμένα κατά τρόπο τον οποίο θα ακολουθήσουν και στο μέλλον.

Οι «αρετές» (virtù) του ηγεμόνα: Αποφασιστικότητα / Προσαρμοστικότητα

Στον *Ηγεμόνα*, ο Μακιαβέλλι δίνει συμβουλές σε όσους φιλοδοξούν να ασκήσουν πολιτική εξουσία. Ο ηγεμόνας οφείλει να δείξει δύο βασικές αρετές (virtù) προκειμένου να μπορούν να κυβερνήσουν τους υπηκόους τους και να αντισταθούν απέναντι σε ηγεμονικές τάσεις ξένων κρατών: την αποφασιστικότητα και την προσαρμοστικότητα.

A) Αποφασιστικότητα: Ο ηγεμόνας δεν απαιτείται να έχει ηθικό ποιον. Απαιτείται όμως να έχει κουράγιο, αποφασιστικότητα και υπολογιστική πανουργία για να μπορεί να διατηρηθεί στην εξουσία. Γι' αυτό χρειάζεται πρωτίστως αποφασιστικότητα, εφόσον είναι ένας άνθρωπος της δράσης και όχι της σκέψης. Η αναποφασιστικότητα είναι μοιραία γιατί οδηγεί το κράτος στη διάλυση.

B) Προσαρμοστικότητα: Ο ηγεμόνας απαιτείται να είναι σε θέση να αναλύει τις πάντοτε ρευστές καταστάσεις και να προσαρμόζει διαρκώς την πολιτική δράση στην εκάστοτε συγκυρία. Ο ηγεμόνας είναι ένας αένας τακτικιστής. Προλαμβάνει τα πολιτικά ή στρατιωτικά χτυπήματα που ενδέχεται να δεχθεί από τους αντιπάλους του και επιτίθεται πρώτος προτού εκδηλωθούν αυτές οι εχθρικές κινήσεις.

Τακτική χρήση της βίας και της πανουργίας / Χειραγώγηση της κοινής γνώμης

Άσκηση βίας: Ο ηγεμόνας γνωρίζει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι μοχθηροί και προδότες στην ψυχή. Συνεπώς, οφείλει να χρησιμοποιεί καταναγκασμό και βία όταν οι νόμοι δεν αρκούν για να συνετίζονται οικειοθελώς οι υπήκοοι προς τις διαταγές του. Εδώ ξαναβρίσκουμε την έννοια της «ανάγκης» (*necessitas*) καθώς η ανάγκη διατήρησης της κρατικής εξουσίας είναι υπέρτατη και επιβάλλεται σε όλες τις αξιώσεις «ηθικής».

Συσχετισμός δυνάμεων: Για να μπορεί να κυβερνά σωστά ο ηγεμόνας, θα πρέπει να μπορεί να αξιολογεί ανά πάσα στιγμή την ισορροπία μεταξύ των υπάρχουσών πολιτικών δυνάμεων και να τη χρησιμοποιεί προς όφελός του. Έτσι, ο ηγεμόνας χρησιμοποιεί την πάλη των αντιτιθέμενων κοινωνικών τάξεων (στην εποχή του, μεταξύ της αριστοκρατίας και του λαού) παίρνοντας το μέρος του λαού αλλά διατηρώντας ταυτόχρονα την εύνοια των ισχυρών.

Άσκηση πανουργίας: Ο ηγεμόνας απαιτείται να χρησιμοποιεί, όχι μόνον την βία, αλλά και την πανουργία για να διατηρεί το λαό ικανοποιημένο.

Κατά συνέπεια, ο ηγεμόνας οφείλει να εναλλάσσει αδιάκοπα την βία με την πανουργία.

Πόλεμος και αποτρεπτική χρήση της βίας

Βία (Vis) και αποτροπή (Dissuasione): Μέσα στις βασικές αρετές του ηγεμόνα είναι η έγκαιρη και επίκαιρη χρήση βίας και πανουργίας, από τη στιγμή που η ισχύς του κράτους βασίζεται στην αποτελεσματική χρήση βίας. Το συμπέρασμα είναι πως για τον Μακιαβέλλι, η “κυβερνητική επιστήμη”, δηλαδή *η τέχνη του να κατευθύνεις τους ανθρώπους*, περιλαμβάνει την τέχνη του πολέμου ακόμα και σε ειρηνικές περιόδους. Η βία δεν είναι επίδειξη δύναμης αλλά γίνεται για να παραγάγει αποτροπή.

Η βία είναι χρήσιμη για να παράγει αποτροπή. Η παραγόμενη αποτροπή αποτελεί το μέτρο της αποτελεσματικότητας της βίας.

Χειραγώγηση της κοινής γνώμης: Ο ηγεμόνας οφείλει όχι μόνο να μπορεί να χρησιμοποιήσει βία χωρίς δισταγμό, αλλά και να μην την αποκαλύπτει, όσο αυτό είναι δυνατό. Οφείλει να κάνει *δημόσια επίδειξη αρετής*. Σε αυτό έγκειται όλη η τέχνη της χειραγώγησης των υπηκόων του. Μπορεί – επιβάλλεται ενίοτε – να χρησιμοποιεί άνομα μέσα προς επίτευξη του σκοπού της διατήρησης της εξουσίας, αλλά θα πρέπει να τα συγκαλύπτει. Έτσι, μπορεί να βάζει κάποιους μπράβους να εκτελούν άνομες

πράξεις και κατόπιν να τους συλλαμβάνει και τιμωρεί δημόσια για να κατευνάζεται το λαϊκό αίσθημα δικαιοσύνης.

Ανακεφαλαίωση: Μόνιμη raison d'Etat τόσο στην εξωτερική όσο και στην εσωτερική πολιτική

Ο «μακιαβελισμός» αποτελεί εν μέρει μία παρεξηγημένη έννοια. Σε κανένα σημείο δεν υπερασπίζεται ο Μακιαβέλι το έγκλημα, την βία ή την τυραννία από καπρίτσιο του ηγεμόνα.

Η μακιαβέλεια πολιτική σκέψη βασίζεται απλώς στην **ηθική της αποτελεσματικότητας** και στην **υπερίσχυσή της έναντι της ηθικής**. Επίσης, ο ηγεμόνας κατά Μακιαβέλι θεωρεί **πιο σημαντική τη διαιώνιση της κρατικής εξουσίας από τον άνθρωπο**, δηλαδή θυσιάζει τα ατομικά δικαιώματα στις ανάγκες της πολιτικής εξουσίας.

Το υπέρτατο αγαθό είναι η σταθερότητα και η προστασία του κράτους.

3. Jean BODIN: Η επινόηση της «κυριαρχίας»

Η κυριαρχία ως νομικό θεμέλιο του κράτους και «ουσία» της πολιτικής εξουσίας

Το έργο του Γάλλου νομικού Jean Bodin (1530-1596) είναι αυτό που **θεμελίωσε τη νομική έννοια της κυριαρχίας**, που έθεσε στην βάση της πολιτικής εξουσίας. Επίσης, σε αυτόν οφείλεται **η κατανόηση του κράτους ως ενός απρόσωπου θεσμού**.

Ο Bodin γράφει σε μία πολύ ταραγμένη εποχή: η Γαλλία σπαρασσόταν από τους θρησκευτικούς πολέμους μεταξύ καθολικών και διαμαρτυρόμενων. Γι' αυτό και ο Bodin αποφασίζει να θέσει τη μοναρχία σε **ακλόνητες βάσεις**.

Θεωρία του κράτους (République) και της κυριαρχίας (Souveraineté)

Η έννοια της «κυριαρχίας» (souveraineté) αποτελεί το θεμέλιο κάθε κρατικής ισχύος και την «ουσία» της εξουσίας, αποτινάσσοντας οποιαδήποτε εξωκρατική νομιμοποιητική βάση, όπως το φυσικό δίκαιο ή τη θεία βούληση («ελέω Θεού εξουσία»).

Ορισμός της κυριαρχίας: Ως «κυριαρχία» ορίζεται «η απόλυτη και συνεχής/διηνεκής ισχύς του κράτους (république)». Έτσι, μία ομάδα ληστών ή πειρατών, για παράδειγμα, δεν αποτελεί κυρίαρχο κράτος διότι αποτελεί απλώς μία

προσωρινή ομαδοποίηση προς το ίδιο όφελος του καθενός. Για να υπάρχει κράτος, θα πρέπει αυτό να βασίζεται στην κυριαρχία, δηλαδή σε μία υπέρτατη οργανωμένη εξουσία που να δεσμεύει άπαντες με τις διαταγές της.

Χαρακτηριστικά της κυριαρχίας

Αδιαίρετη / απόλυτη

Ακαταμάχητη

Συνεχής

Δημόσια ισχύς

Η κυριαρχία του κράτους νοείται εξ αρχής ως **απόλυτη και αδιαίρετη**: Δεν μπορεί να διαιρεθεί μεταξύ κοινωνικών ομάδων. Η ουσία του κράτους είναι η κυριαρχία και επειδή η κοινωνία βρίσκει την ενότητά της στο κράτος, το κράτος δεν μπορεί να εννοηθεί παρά μόνο ως συγκεντρωμένο σε ένα μόνο κέντρο εξουσίας. Επειδή ένα από τα βασικά στοιχεία της κυριαρχίας είναι το αδιαίρετο, δεν μπορεί να κατανοηθεί η διάκριση των εξουσιών.

Η κυριαρχία είναι **ακαταμάχητη**: Επιβάλλεται κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο στην κοινωνία, ακόμα και παρά τη θέληση των υπηκόων. Ο νόμος δεν απαιτεί ούτε προϋποθέτει τη συναίνεση αυτών στους οποίους επιβάλλεται για να ισχύει. Δεν αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης καθώς δεν απαιτεί την έγκριση κανενός, είναι κυρίαρχη γιατί δεν υπάρχει δύναμη που να εμποδίζει την επιβολή της.

Η κυριαρχία είναι **συνεχής/διηλεκτική**: Η κυριαρχία δεν καταβάλλεται ούτε αλλοιώνεται από το πέρασμα του χρόνου ή από τις ιστορικές συγκυρίες. Αντιθέτως, ενσαρκώνει την *αρχή της συνέχειας του κράτους*: Η ανανέωση των κυβερνώντων καθίσταται δυνατή λόγω της διάκρισης μεταξύ του θεσμού (π.χ. του Στέμματος) και του/των ανθρώπου/ων που τον ενσαρκώνει/ουν (τον Βασιλιά).

Τέλος, η κυριαρχία αποτελεί **δημόσια ισχύ**: Δεν είναι ιδιοκτησία κάποιου, παρά μόνο της ίδιας της πολιτικής κοινότητας που παίρνει τη νομική μορφή του κράτους. Συνεπώς, οι εκάστοτε κυβερνώντες δεν είναι παρά οι θεματοφύλακες της κρατικής εξουσίας για κάποιο χρονικό διάστημα (όσο διαρκεί η εξουσία τους), όχι οι ιδιοκτήτες της.

Διάκριση κράτους – κυβέρνησης / καθεστώτος

Το κράτος ως συνέχεια και απρόσωπη κυριαρχία: Ο Bodin θεμελιώνει, κατά τα ανωτέρω, τη *συνέχεια του κράτους* και τον *απρόσωπο χαρακτήρα της κρατικής εξουσίας*.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, διακρίνεται με σαφήνεια το κράτος από τη μορφή της *κυβέρνησης* («καθεστώς»). Η διάκριση αυτή είναι **κεφαλαιώδους σημασίας για το διεθνές δίκαιο**: από τη στιγμή που διακρίνεται το κράτος ως κυρίαρχη οντότητα από τις διάφορες μορφές που μπορεί να πάρει ένα πολιτικό καθεστώς, αυτό σημαίνει ότι σε περίπτωση καθεστωτικής αλλαγής, το επόμενο καθεστώς δεσμεύεται από τις διεθνείς συνθήκες που συνήψε το προηγούμενο λόγω της αρχής της συνέχειας του κράτους (*pacta sunt servanda*).

«Προνομίες δημόσιας εξουσίας»

Ταύτιση μεταξύ «κυρίαρχου» και νομοθέτη: Με τον Bodin αποπροσωποποιείται η κρατική εξουσία, εκεί που στον πρώιμο Μεσαίωνα ταυτιζόταν με τη μορφή του Βασιλιά. Εφεξής, **ο εκάστοτε φορέας κυριαρχίας είναι ο φορέας άσκησης της νομοθετικής εξουσίας**, δεδομένου ότι η δυνατότητα νομοθέτησης αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό κυριαρχίας. Ως «προνομίες δημόσιας εξουσίας» (*prérogatives de puissance publique*) νοείται η δυνατότητα να εκδίδεται μονομερώς μία πράξη με την οποία επιβάλλεται δημόσιος καταναγκασμός, δηλαδή ένα μέτρο που είναι εκτελεστό χωρίς να απαιτείται η συναίνεση εκείνου που οφείλει να το εκτελέσει.

Αυτοπεριορισμός του κυρίαρχου / Κανένα δικαίωμα σε αντίσταση

Απολυταρχία: Παρόλο που ο Bodin θεωρείται ένας εκ των θεμελιωτών του σύγχρονου δημόσιου δικαίου (εσωτερικού και διεθνούς), η πολιτική ιδεολογία του ιδίου ήταν σαφώς απολυταρχική: Κατά τον Bodin, οποιοσδήποτε (συνταγματικής φύσεως) κανόνας περιορίζει την άσκηση εξουσίας του βασιλιά αποτελεί πλήγμα στην κρατική κυριαρχία που αυτός ενσαρκώνει.

Ο Bodin τίθεται φανερά *κατά οποιουδήποτε δικαιώματος αντίστασης στην αρχή του βασιλιά*. Σε αντίθεση με τους «Μοναρχομάχους» (*Monarchomaques*) του 16^{ου} αιώνα, ο Bodin δεν μπορεί να δεχθεί ότι υφίσταται δικαίωμα αντίστασης απέναντι στην τυραννία ενός μονάρχη. Αυτό προϋποθέτει μία *θεωρία του αυτοπεριορισμού του κυρίαρχου*: Ο μονάρχης δέχεται να αυτοπεριορισθεί στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας επειδή θέλει να είναι δίκαιος, κανένας όμως δεν μπορεί να του *επιβάλει* να είναι δίκαιος με τους υπηκόους του.

Ανακεφαλαίωση

Ο Bodin θεωρείται δικαίως ως ένας από τους θεμελιωτές της νεότερης θεωρίας του κράτους ως απρόσωπης, συνεχούς, αδιαίρετης, υπέρτατης αρχής εξουσίας. Το κράτος γίνεται ένας θεσμός που συνενώνει όλα τα επιμέρους συμφέροντα εντός της κυριαρχίας του. Αποκτώντας νομική μορφή αποσυνδεδεμένη από τα πρόσωπα των εκάστοτε κυβερνώντων ή τις μορφές πολιτευμάτων, το κράτος γίνεται μία *οικουμενική* οντότητα (δηλαδή μία οντότητα που απαντάται σε κάθε πολιτισμό και σε κάθε χρονική περίοδο).

4. Thomas HOBBS: Κοινωνικό συμβόλαιο και απολυταρχία

Ο Thomas Hobbes (1588-1679) είναι ένας από τους σημαντικότερους στοχαστές της νεωτερικότητας. Έζησε και έγραψε σε μία πολύ ταραγμένη εποχή (με δύο εμφύλιους πολέμους και έναν αποκεφαλισμό βασιλιά στη γενέτειρά του Αγγλία) και ο ίδιος αυτοεξορίστηκε για πολλά χρόνια στο Παρίσι.

Οι εμπειρίες του τον ώθησαν να αναζητήσει την τάξη ενάντια στην αταξία και στην βία που κατέτρωγαν την αγγλική κοινωνία της εποχής του. Είναι θεωρητικός της απολυταρχικής εξουσίας που θεμελιώνει, παραδόξως, σε μία πολιτική καινοτομία: στην ιδέα του «κοινωνικού συμβολαίου».

Απαισιόδοξη εμπειρική ανθρωπολογία / Η «φυσική κατάσταση» ως αντιπαλότητα και γενικευμένος πόλεμος

Ο Hobbes έχει μία **ιδιαίτερα απαισιόδοξη εικόνα της ανθρώπινης φύσης**. Το ανθρώπινο όν δεν έχει καμία έμφυτη καλοσύνη, αλλά είναι εγωιστής, ματαιόδοξος, φθονερός, βίαιος και μοχθηρός. Είναι φύσει συγκρουσιακός και πολεμικός. Ως εκ τούτου, η ανθρώπινη κοινωνία θα βουλιάζει στην αναρχία και στο γενικευμένο πόλεμο αν αφηθεί από μόνη της, χωρίς τον περιορισμό που της επιβάλλει το κράτος.

«Φυσική κατάσταση»: Στον Hobbes, η «φυσική κατάσταση» (δηλαδή η πρωτόγονη κατάσταση προτού σχηματισθούν οι πρώτες οργανωμένες κοινωνίες – φυσικά πρόκειται για πλασματική κατάσταση που δεν ανταποκρίνεται αναγκαστικά σε κάποια συγκεκριμένη ιστορική εμπειρία) του ανθρώπου είναι ο *πόλεμος όλων εναντίον όλων*. Από τη στιγμή που όλοι οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως ίσοι και κινούνται από τις ίδιες επιθυμίες (όλοι επιθυμούν να ζήσουν μία άνετη και ευχάριστη

ζωή, με απολαύσεις ει δυνατόν ανώτερες των άλλων λόγω φθόνου), και δεδομένου ότι οι διαφορές στην φυσική ή διανοητική δύναμη είναι σχετικά περιορισμένες, κανείς δεν κατορθώνει να εκπληρώσει πλήρως την επιθυμία του για απόκτηση αγαθών και ισχύος. Έτσι, όλοι μπαίνουν σε αντιπαλότητα εναντίον όλων των υπόλοιπων, προσπαθώντας ο καθένας να εξουδετερώσει τους άλλους.

«Ο άνθρωπος είναι λύκος για τον άνθρωπο» (*homo homini lupus*). Στην φυσική κατάσταση δεν υπάρχει αίσθημα δικαιοσύνης και αδικίας, μόνο βία και πανουργία. Καθένας φοβάται διαρκώς την βία των υπολοίπων εναντίον του. Ο θάνατος παραμονεύει σε κάθε γωνία. Η ύπαρξη του ανθρώπου είναι «μοναχική, χρειώδης, επίπονη, κτηνώδης και σύντομη» (*De Cive*, 1642).

Ωστόσο, το ένστικτο αυτοσυντήρησης του ανθρώπου είναι αυτό που τον σώζει. Πράγματι, οι άνθρωποι δεν βρίσκουν άλλη λύση απ' το να *βγουν από την «φυσική κατάσταση» και να μουν στην πολιτική κοινωνία*, εφευρίσκοντας μία εξουσία αρκετά ισχυρή ώστε να αποτρέπει αυτά τα δεινά. Αυτό γίνεται μέσω του **κοινωνικού συμβολαίου**.

Πολιτική καινοτομία: Το κοινωνικό συμβόλαιο ως πηγή της πολιτικής εξουσίας, της κυριαρχίας και του κράτους

Ο Hobbes εφευρίσκει την ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου. Η ιδέα αυτή που έρχεται να δικαιολογήσει την απόλυτη εξουσία του κράτους (απολυταρχία) αποτελεί πολιτική καινοτομία, καθώς μέχρι τότε απορρίπτονταν όλες οι ιδέες περί συμβολαιακής συγκρότησης της οργανωμένης κοινωνίας (contractualism). Αυτές οι θεωρίες ήταν παραδοσιακές, θεοκρατικές, και έλεγαν πως ο άνθρωπος έχει τη θέση του στη φύση και την κοινωνία όπως αυτή προσδιορίζεται από το Θεό, τη φύση ή το φυσικό νόμο. Αυτή η θεώρηση δικαιολογεί την απόλυτη κυριαρχία του στέμματος (Βασιλιά). Όπως ο άνθρωπος έχει δεδομένη θέση στην κοινωνία, έτσι και η ιεραρχία είναι τοποθετημένη και αυτή από τη φύση (ελέω Θεού μοναρχία). Στην ουσία ο Βασιλιάς παίζει το ρόλο του Θεού στον κόσμο.

Το κοινωνικό συμβόλαιο αποτελεί καθαρά μία κατασκευή του ανθρώπινου πνεύματος, δεν απαντάται στην φύση (*given/donné ≠ constructed/construit*. Constructivism (κονστρουκτιβισμός)).

Η συμβολαιακή παράδοση του Hobbes σπάει την παράδοση πως τα πράγματα είναι δεδομένα, καθώς ένα συμβόλαιο αποτελεί πράξη βούλησης (άρα και βούληση των υπηκόων να κατασκευάσουν μία έννομη και κοινωνική σχέση). Είναι τεράστια

καινοτομία καθώς σπάει την προηγούμενη τάξη πραγμάτων. Όμως αυτό αποτελεί μόνο το εναρκτήριο λάκτισμα του Hobbes.

Με το να περιγράφει με τα μελανότερα χρώματα τη φυσική κατάσταση, ο Hobbes μας οδηγεί στην εντονότερη θέληση να δημιουργήσουμε κράτος. Η έννοια του κοινωνικού συμβολαίου αποτελεί στην ουσία θεμέλιο λίθο του κράτους (οι Μοναρχομάχοι, προτεστάντες της Γαλλίας, ήταν Διαμαρτυρόμενοι στοχαστές και ήταν βασικοί αντίπαλοι της Γαλλικής μοναρχίας, εφευρίσκοντας την έννοια του κοινωνικού συμβολαίου). Είναι ο πρώτος που θεωρεί πως *το κοινωνικό συμβόλαιο είναι το μέσο θεμελίωσης της πολιτικής κοινότητας*, με άλλα λόγια η πηγή της πολιτικής εξουσίας. Οι άνθρωποι έφτασαν στα άκρα όρια της αντοχής τους λόγω της αδυναμίας κάποιου να επικρατήσει στη φυσική κατάσταση. Έτσι, μέσω ενός κοινωνικού συμβολαίου, βγαίνουν από αυτή την κατάσταση και οργανώνονται σε πολιτική κοινότητα, δημιουργώντας μία εξουσία που μπορεί να τους παράσχει ειρήνη και ασφάλεια, δηλαδή την επιβίωσή τους. Ο **κυρίαρχος** αυτός είναι ο **Λεβιάθαν**. Είναι το **προσωποποιημένο κράτος** μέσω του οποίου η διαιρεμένη πολλαπλότητα των ατόμων στην φυσική κατάσταση συνενώνεται σε ένα **ενιαίο πολιτικό σώμα**, δηλαδή ένα **λαό**.

Ο Λεβιάθαν είναι ο ακαταμάχητος κυρίαρχος στον οποίον υποτάσσονται όλοι και ο οποίος εγγυάται την έξοδο από την φυσική κατάσταση του πολέμου όλων εναντίον όλων και την είσοδο στην πολιτική κοινωνία μέσω του κοινωνικού συμβολαίου. Συνεπώς, **το κοινωνικό συμβόλαιο αποτελεί την πράξη βουλήσεως μέσω της οποίας τα άτομα παραιτούνται οικειοθελώς από την φυσική ελευθερία τους με αντάλλαγμα την προσωπική ασφάλεια και την κοινωνική ειρήνη**.

Στην ουσία ο Λεβιάθαν αποτελεί προσωποποίηση του κράτους και συγκροτείται από τις επιμέρους μονάδες που είναι το κάθε άτομο ξεχωριστά. Εκφράζει μία **οργανιστική** αντίληψη της εξουσίας καθώς οι επιμέρους μονάδες που σχηματίζουν τον Λεβιάθαν γίνονται ένα μέλος στο ενιαίο πολιτικό (κατ' αναλογία του ανθρώπινου) σώμα. Ο καθένας με την εξειδίκευσή του επιτελεί έναν συγκεκριμένο ρόλο στην κοινωνία, την οποία θέτει προς το όλον (την κοινή λειτουργία του πολιτικού σώματος). Μόνο ο Λεβιάθαν μπορεί να βάλει τέλος στη συνεχή κατάσταση πολέμου.

Απολυταρχία / Απόλυτη υποταγή στον κυρίαρχο

Οι άνθρωποι παραχωρούν οικειοθελώς την ελευθερία και την ισότητά τους στο Λεβιάθαν, με αντάλλαγμα την εξασφάλιση της σταθερότητας και της ειρήνης. Η κοινωνία ορίζεται ως κάτι κατασκευασμένο και όχι δοσμένο (constructivism), το οποίο δημιουργείται οικειοθελώς και ταυτόχρονα θεσπίζεται η απόλυτη κυριαρχία του ηγεμόνα. Το κοινωνικό συμβόλαιο είναι το **συμβόλαιο μιας οικειοθελούς, οριστικής και απόλυτης υποταγής στον κυρίαρχο**. Κατά βάση ο κυρίαρχος δεν είναι ένα πρόσωπο, είναι μια έννοια μεταφυσική, μια κατασκευή που δεν έχει απτή υπόσταση, είναι το κράτος το οποίο εκφράζεται μέσω των οργάνων του.

Χαρακτηριστικά της εξουσίας

Αδιαίρετη

Απεριόριστη

Αμετάκλητη

Η εξουσία είναι αδιαίρετη, απεριόριστη, αμετάκλητη.

Ο Hobbes προβλέπει μία πλήρη και οριστική παραίτηση του ατόμου από τα φυσικά του δικαιώματα. Όταν οι άνθρωποι περάσουν από τη φυσική κατάσταση στην κατάσταση του συμβολαίου, δεν υπάρχει πισωγύρισμα, είναι μονόδρομος. Η εξουσία του Λεβιάθαν δεν γνωρίζει κανένα όριο, εκτός από τη μεγαθυμία του Μονάρχη. Οι άνθρωποι που μετατρέπονται σε υπηκόους μετά το κοινωνικό συμβόλαιο δεν υπάγονται ούτε στο φυσικό δίκαιο, ούτε στους θεϊκούς κανόνες, ούτε στους ανθρώπινους κανόνες, αλλά στους κανόνες του Λεβιάθαν. Η μόνη ελευθερία που έχουν είναι να ασχολούνται με τις προσωπικές τους υποθέσεις. Σε αυτή την πρόταση δεν μπορεί να υπάρξει διάκριση εξουσιών, ούτε κανένα δικαίωμα αντίστασης προς τον Λεβιάθαν. Εφόσον κάποιος εντάσσεται στον Λεβιάθαν, δεν γίνεται καμία άλλη πηγή αυθεντίας ή κανονιστικότητας. Ούτε όσον αφορά τη θρησκεία και τη θεϊκή εξουσία.

Ριζοσπαστικότητα του κυρίαρχου

Όχι διάκριση εξουσιών

Όχι υποταγή σε θεϊκό ή ηθικό νόμο

Όχι αυτοπεριορισμός

Όχι διάκριση εξουσιών: Για τον Hobbes, οποιαδήποτε μορφή «μικτού πολιτεύματος» (όπου υπάρχουν περισσότερα του ενός κέντρα εξουσίας που οφείλουν να συντονισθούν και να ομονοήσουν για να ληφθεί μία απόφαση) θα είχε ως αποτέλεσμα να διαιρέσει την κρατική κυριαρχία, κάτι εντελώς αδιανόητο γι' αυτόν, όπως είδαμε.

Όχι υποταγή σε θεϊκό ή ηθικό νόμο: Η πολιτική εξουσία (ο Λεβιάθαν) είναι απόλυτη, συνεπώς δεν οφείλει επ' ουδενί να υπακούει στα κελεύσματα της ηθικής ή στις επιταγές της θρησκείας ή του θεϊκού νόμου.

Όχι αυτοπεριορισμός του κυρίαρχου: Αν και ο Hobbes δεν είναι υπέρ της τυραννικής άσκησης της εξουσίας, ωστόσο θεωρητικά, δεν μπορεί να δεχθεί κανενός είδους διάκριση μεταξύ της «απόλυτης εξουσίας» του μονάρχη και του «δεσποτισμού» (παραφθαρμένη μορφή της απολυταρχίας). Σε κάθε περίπτωση, η αποστολή του κυρίαρχου κράτους είναι η διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης στο βασίλειο, η προστασία της ζωής και της ασφάλειας των υπηκόων.

Νεωτερικότητα του Hobbes

Κοινωνικό συμβόλαιο

Ατομικισμός

Σχέσεις Κράτους – Εκκλησίας

Επιβίωση και κοινωνική ειρήνη ως πηγές νομιμοποίησης

Αντιπροσώπευση

Κοινωνικό συμβόλαιο: Ο Hobbes είναι ο πρώτος δυτικός φιλόσοφος που εισήγαγε την έννοια του κοινωνικού συμβολαίου ως τεχνητής κοινωνικής κατασκευής, σε αντίθεση με τις θεωρίες περί «φυσικού δικαίου» που θεωρούν ότι η παγκόσμια τάξη είναι δεδομένη από την φύση των πραγμάτων.

Ατομικισμός: Αρχικά ξενίζει το γεγονός πως ο Χόμπς υποστηρίζει την ιδέα του ατομικισμού. Όμως το κοινωνικό συμβόλαιο συνεπάγεται την έννοια της βούλησης, δηλαδή πως κάποτε υπήρχε συναίνεση κάποιων. Στην ουσία υπάρχει η ιδέα της ελεύθερης συναίνεσης του κάθε ατόμου προς τον Λεβιάθαν. Το άτομο πρέπει να προχωρήσει σε μια πράξη βούλησης. Οπότε η συμβολαιακή φιλοσοφία βασίζεται στην συναίνεση του ατόμου.

Σχέσεις κράτους – εκκλησίας: Ο Hobbes είναι μεν αντιθρησκευτικός στοχαστής, ωστόσο δεν είναι αντικληρικαλιστής: Δεν πιστεύει πως πρέπει να αποκεφαλίσουμε τους ιερωμένους, αλλά ότι πρέπει να βρεθεί ένας τρόπος καθυπόταξης της εκκλησίας

στις βουλές του Μονάρχη. Από εκεί ξεκινά η αρχή της “*Νόμω κρατούσης πολιτείας*”. Πρόκειται για έναν τρόπο οργάνωσης της σχέσης κράτους – εκκλησίας που να γεννά σεβασμό προς τη θρησκεία, αποκλείοντας το ενδεχόμενο η εκκλησία να αποτελεί αντίπαλο δέος του Λεβιάθαν. Ιστορικά αποτελεί δικαιολόγηση της απόσχισης της Αγγλικανικής Εκκλησίας. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, η εκκλησία υποτάσσεται και αυτή στην εξουσία του κράτους (όσον αφορά τις δημόσιες πράξεις/πράξεις λατρείας). Αποτελεί και αυτή ένα όργανο του πολιτικού σώματος, έχοντας όμως λόγω πνευματικότητας θέση στον εγκέφαλο, επιτελώντας μία ανώτερη λειτουργία. Το πρόβλημα είναι πως ο μονάρχης έχει το ρόλο του εγκεφάλου. ΛΥΣΗ: ο Μονάρχης γίνεται ο αρχηγός της εκκλησίας (βλ. Βασίλισσα της Αγγλίας).

Η όλη κατασκευή είναι τεχνητή (fictional).

Επιβίωση και κοινωνική ειρήνη ως πηγές νομιμοποίησης: Ο Hobbes είναι ο πρώτος πολιτικός φιλόσοφος της Νεωτερικότητας που *βασίζει τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας στους σκοπούς της και όχι στην προέλευσή της*. Όπως είδαμε, σκοπός του κράτους (Λεβιάθαν) που δημιουργούμε τεχνητά μέσω κοινωνικού συμβολαίου είναι η προστασία της ανθρώπινης ζωής και ασφάλειας. Συνεπώς, το «τέλος» (σκοπός) της εξουσίας αποτελεί τη νομιμοποιητική της θεμελίωση (τελολογική αντίληψη της πολιτικής εξουσίας).

Αντιπροσώπευση: Ο Hobbes είναι ένας από τους πρώτους φιλοσόφους που αναπτύσσουν ένα στοχασμό για την αντιπροσώπευση: Ο κυρίαρχος (Λεβιάθαν) είναι «αντιπρόσωπος» της πολιτικής εξουσίας επειδή κάθε άνθρωπος εξουσιοδοτεί τον Λεβιάθαν για να εκπροσωπεί αδιαίρετα την κοινωνία. Αργότερα, μετά τις φιλελεύθερες επαναστάσεις της Αγγλίας, της Αμερικής και της Γαλλίας, η έννοια της πολιτικής αντιπροσώπευσης απέκτησε εντελώς διαφορετική έννοια.

5. Η γέννηση του ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

Γέννηση της φιλελεύθερης πολιτικής σκέψης

Η «*Ένδοξη Επανάσταση*» (Glorious Revolution) της Αγγλίας (1688-89) αποτελεί μία ιστορική τομή στη νεώτερη πολιτική φιλοσοφία. Ονομάστηκε «Ένδοξη Επανάσταση» γιατί δεν χύθηκε ούτε μία σταγόνα αίμα. Ο William of Orange, γαμπρός του βασιλιά της Αγγλίας, ηγήθηκε μίας πράξης που θεωρείται το πιστοποιητικό γέννησης του πολιτικού φιλελευθερισμού. Αφού εξεδίωξε τον τυραννικό βασιλιά και ανέβηκε στο θρόνο, παραχώρησε ένα Σύνταγμα το οποίο περιόριζε τις πράξεις του και τις περιχαράκωνε σε ένα πλαίσιο νομιμότητας (rule of law). Έτσι, η μοναρχία στη

Βρετανία γίνεται από απόλυτη, συνταγματική. Στην ουσία διασφαλίζεται η parliamentary supremacy, δηλαδή το ότι κάθε πράξη των ηγετών θα πρέπει να περιορίζεται από ένα νομοθετικό πλαίσιο.

Ατομική ελευθερία / Αυτονομία

Στον φιλελευθερισμό, η κυριαρχία περιστρέφεται και περιορίζεται γύρω από την έννοια της ελευθερίας. Το κράτος νοείται ως εγγυητής των ατομικών ελευθεριών, δεν υπάρχει μόνο (ή κυρίως) για την εξασφάλιση της αυτοσυντήρησης, της επιβίωσης και της κοινωνικής ειρήνης, αλλά επικρατεί για να εγγυάται κάποιος με την ισχύ του πως θα προστατεύονται τα δικαιώματα των ανθρώπων. **Η προστασία των φυσικών ανθρώπινων δικαιωμάτων γίνεται η νομιμοποιητική του βάση.** Ο όρος «φιλελευθερισμός» εμφανίζεται αρκετά αργότερα στα γραπτά, στο βιβλίο “Ο πλούτος των εθνών” του Άνταμ Σμιθ. Ο όρος του φιλελευθερισμού χρησιμοποιείται στην κοινή γλώσσα ως οτιδήποτε είναι υπέρ των ατομικών ελευθεριών. Στη φιλοσοφία ο όρος εμφανίζεται το 1720.

Το πρώτο βασικό στοιχείο του φιλελευθερισμού είναι πως **μεταξύ όλων των δημοσίων αξιών προέχει η αξία της ατομικής ελευθερίας (individual liberty > public values).** Η θρησκεία, για παράδειγμα, αναγνωρίζεται μόνο στο μέτρο που τα άτομα την αποδέχονται ελεύθερα. Σε αυτή την έννοια υπάρχει ο διαχωρισμός της εκκλησιαστικής από την πολιτική εξουσία, με την δεύτερη να ενδιαφέρεται ξεκάθαρα μόνο για το σεβασμό και την προστασία της ατομικής ελευθερίας. Σε αυτό το πλαίσιο καταργείται ένα πλαίσιο καταναγκαστικών εκκλησιαστικών νόμων.

Εκείνη την εποχή δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ της οικονομικής και της πολιτικής ελευθερίας. Ο φιλελευθερισμός ήταν ενιαίος καθώς **η ατομική ελευθερία έχει διάφορες εκφάνσεις.** Στην **οικονομική πτυχή** της είναι το δικαίωμα της ιδιοκτησίας αλλά και η ελευθερία του επιχειρείν (αναπτύσσω τα ταλέντα μου χωρίς κάποιος να μου στερεί την ελευθερία να το κάνω) Στην **πολιτική πτυχή** της, η ατομική ελευθερία ισούται με την αυτονομία, δηλαδή τη **δυνατότητα να δίνω στον εαυτό μου το νόμο.**

Μπορεί σήμερα όλα αυτά να φαντάζουν αυτονόητα, αλλά δεν ήταν πάντα έτσι. Αυτονομία σημαίνει αυτοπροσδιορισμός, δηλαδή ο τρόπος που τοποθετώ τον εαυτό μου στον κόσμο και στις σχέσεις μου με τους ανθρώπους. Μέχρι την αρχή της Νεωτερικότητας κυριαρχούσε στην φιλοσοφία της Δύσης η **αριστοτελική παράδοση** με την **ιδέα του αγαθού** (το ευ). Το αγαθό είναι κάτι που πρέπει να επιδιώκουμε διότι

είναι στην ανθρώπινη φύση μας να το επιδιώκουμε. Το αγαθό δεν ήταν ζήτημα ατομικής επιλογής, αλλά μίας σειράς από άλλα πράγματα. Η **έννοια της αρετής** δεν ήταν δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού, αλλά υποχρέωση να δρας όπως πρέπει στην κοινωνία, βάσει παραδεδομένων αρχών. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ηθική δράση πρέπει να γίνεται δεύτερη φύση όλων μας.

Η αυτονομία είναι αυτοπροσδιορισμός. Καταρχήν υπάρχει **συνείδηση του καθενός ως ατόμου**. Μέχρι τότε δεν θεωρούνταν κάποιος απαραίτητος άτομο.

Ο φιλελευθερισμός είναι μία κανονιστική θεωρία. Η αξία του δεν έγκειται στην εξήγηση της πραγματικότητας, αλλά στο να χρησιμεύει ως πρίσμα μέσω του οποίου κάνουμε σύγκριση του πραγματικού κόσμου με έναν κόσμο όπου δεν υπάρχει χειραγώγηση. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του φιλελευθερισμού είναι η **αισιοδοξία**. Μπορεί ο καθένας να αυτοπροσδιοριστεί. Όμως επιβάλλεται η **ύπαρξη ορθολογικότητας**, δηλαδή να επιλέγει ο καθένας τον καλύτερο δυνατό τρόπο ζωής για τον ίδιο. Υπάρχει η έννοια του **agency**, δηλαδή η καλύτερη οργάνωση των μέσων που διαθέτουμε με στόχο να φθάνουμε στον σκοπό μας.

Με λίγα λόγια, το σημαντικότερο πράγμα για τον φιλελευθερισμό είναι πως κατ'αρχήν **ο καθένας είναι ικανός να αυτοπροσδιοριστεί, ως ορθολογικό υποκείμενο**.

Κοινωνική νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας και άνθηση της ανθρώπινης προσωπικότητας

Ελευθερία ως ορθολογική αρχή αυτοπροσδιορισμού του ατόμου

Ιδιωτικότητα

Περιορισμός της κρατικής εξουσίας δια των ατομικών δικαιωμάτων

Σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, τρία είναι τα μεγάλα ζητούμενα για τους φιλελεύθερους.

Πρώτο ζητούμενο είναι η **ελευθερία ως ορθολογική αρχή του προσδιορισμού του ατόμου**. Οι φιλελεύθεροι προτιμούν σε κάθε περίπτωση την αρχή του ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού και της αυτονομίας των ατόμων από την αρχή της αυθεντίας. Αυτό αναλύθηκε αμέσως παραπάνω.

Δεύτερο ζητούμενο είναι η **έννοια της ιδιωτικότητας**, δηλαδή η κατοχύρωση της προστασίας των ιδιωτικών επιλογών του ατόμου ως υπέρτερων των σκοπών που προσπαθεί να εκπληρώσει η ίδια η κοινωνία. Ο φιλελευθερισμός κατοχυρώνει την

ιερότητα της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, εκεί όπου το άτομο εκπληρώνει την ύπαρξή του και οικοδομεί την ευτυχία του.

Τρίτο ζητούμενο αποτελεί ο **περιορισμός της κρατικής δράσης μέσω της κατοχύρωσης των ατομικών δικαιωμάτων**. Τα ατομικά δικαιώματα υπάρχουν για να περιορίζουν την κρατική δράση. Σύμφυτο του φιλελευθερισμού είναι η προστασία του ατόμου από κάθε μορφής καταπίεση.

Το βασικό πρόβλημα που έχει να επιλύσει ο φιλελευθερισμός είναι αυτό της κοινωνικής νομιμοποίησης της εξουσίας (legitimacy), σε συνδυασμό με το όραμα της ελεύθερης άνθησης της προσωπικότητας του ατόμου.

Ο στόχος της συντήρησης του κράτους δεν είναι αυτοσκοπός. Η πολιτική εξουσία για να είναι αποδεκτή θα πρέπει να ανταποκρίνεται στις αξίες του φιλελευθερισμού, δηλαδή στην υπέρτατη αξία της ελευθερίας. Η ύπαρξη από μόνη της ενός κράτους δεν είναι κατ' ανάγκη κάτι καλό. Ένα κράτος είναι καλό εφόσον προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα, ειδάλλως δεν απολαμβάνει νομιμοποίηση.

Κρίση νομιμοποίησης: Αν ένα κράτος δεν προστατεύει τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν έχει πραγματική νομιμοποίηση. Μπορεί, παρά τις λειτουργίες του ως κράτος, να μην έχει ισχύ στο εσωτερικό του λόγω της μη (ή της πλημμελούς) προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η κρίση νομιμοποίησης είναι προφανής στο παράδειγμα της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ. Χωρίς νομιμοποίηση, όποια και να είναι η δύναμη του κράτους σε όλα τα υπόλοιπα επίπεδα ισχύος, το κράτος μπορεί να καταστραφεί.

Η αρχική στάση του φιλελευθερισμού είναι κριτική απέναντι σε οποιαδήποτε κρατική εξουσία, καθώς υπάρχει καχυποψία για περιπτώσεις δεσποτισμού σε κάθε κράτος. Αυτό σημαίνει πως πρέπει να οργανωθούμε έτσι εντός ενός κράτους ώστε να αντιμετωπίζουμε τις περιπτώσεις αυτές. Σύμφυτη είναι η **ιδέα της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης**, η οποία είναι ταγμένη στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, της **διάκρισης των εξουσιών** αλλά και των **ενδιάμεσων οντοτήτων** (όλες οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που τοποθετούνται μεταξύ του πολίτη και του κράτους). Ο φιλελευθερισμός τις υποστηρίζει, καθώς αποτελούν ζώνη προστασίας απέναντι στην επεκτατικότητα του κράτους, απορροφώντας τους κραδασμούς της κρατικής εξουσίας.

Το μεγάλο παράδοξο του φιλελευθερισμού είναι πως φαινομενικά όλα αυτά (διάκριση των εξουσιών, πλουραλισμός ιδεών και αντιλήψεων, ατομικά δικαιώματα,

ενδιάμεσες οργανώσεις) αποτελούν μέσα μείωσης της πολιτικής ισχύος του κράτους, ενώ στην ουσία νομιμοποιώντας την, την ενδυναμώνουν.

Θεμελιώδεις αρχές του «συνταγματικού φιλελευθερισμού»

Καχυποψία έναντι της κρατικής εξουσίας

Φυσικά δικαιώματα του ατόμου

Πλουραλισμός, διάκριση εξουσιών και προστασία μειονοτήτων

Λαϊκή κυριαρχία ως πηγή νομιμοποίησης

Αντιπροσωπευτική / κοινοβουλευτική δημοκρατία

Πέντε είναι οι θεμελιώδεις αρχές του «συνταγματικού φιλελευθερισμού».

Α) Καχυποψία έναντι της κρατικής εξουσίας: Δεδομένου ότι η πολιτική εξουσία φέρει εγγενώς τον κίνδυνο κατάχρησής της, οφείλουμε να οργανώσουμε την πολιτειακή ζωή κατά τρόπο που να εμποδίζει τη συγκέντρωση εξουσίας στα χέρια ολίγων και να δίνουμε κίνητρα για τη δημιουργία ενός πυκνού πλέγματος ενδιάμεσων οργανώσεων.

Β) Φυσικά δικαιώματα του ατόμου: Το άτομο θα πρέπει να θεωρείται κατ' αρχήν ελεύθερο, εκτός αν το κράτος έχει κάποιον ειδικό και νομικά θεμελιωμένο λόγο για να τους επιβάλει περιορισμούς.

Γ) Πλουραλισμός, διάκριση εξουσιών και προστασία μειονοτήτων: Σε αντίθεση με την ελευθερία, ο πλουραλισμός δεν αποτελεί αυταξία, αλλά μία εγγύηση ότι ανά πάσα στιγμή μία εξουσία μπορεί να ανασχέσει μίαν άλλη, ότι καμία κοινωνική ομάδα δε θα γίνει τόσο ισχυρή που να κυριαρχήσει αδιαμφισβήτητα, καθώς και ότι δε θα υπάρχει καμία άποψη που να μην αντιπαρατίθεται με μίαν άλλη στο δημόσιο διάλογο. Αυτός ο πλουραλισμός οφείλει να φωλιάσει εντός του κράτους, με τη μορφή της *διάκρισης των εξουσιών*. Τέλος, για να υπάρχει πλουραλισμός θα πρέπει όλων των ειδών οι μειονότητες να προστατεύονται από την καταπίεση της πλειοψηφίας.

Δ) Λαϊκή κυριαρχία ως πηγή νομιμοποίησης: Η λαϊκή κυριαρχία αποτελεί τη μόνη νομιμοποιημένη πηγή πολιτικής εξουσίας. Ο λαός μπορεί να ασκεί την εξουσία δια των εκλεγμένων και δημοκρατικά ελεγχόμενων αντιπροσώπων του.

Ε) Αντιπροσωπευτική / κοινοβουλευτική δημοκρατία: Η κοινωνία των πολιτών είναι και οφείλει να παραμείνει διακριτή από το κράτος. Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία είναι ο τρόπος να συμβεί αυτό, καθόσον οι εκλεγμένοι βουλευτές είναι αντιπρόσωποι της κοινωνίας πολιτών *εντός* του κράτους, εγγυώμενοι έτσι ότι η εξουσία θα ασκείται υπό τον διαρκή έλεγχο της κοινωνίας.

6. John LOCKE: Κοινωνικό συμβόλαιο και ανεκτικότητα

Γιατρός στο επάγγελμα και φιλόσοφος, ο Άγγλος John Locke (1632-1704) συνέγραψε ένα από τα πιο σημαντικά βιβλία πολιτικής φιλοσοφίας όλων των εποχών: τη *Δεύτερη πραγματεία για την κυβέρνηση* (*Second Treatise on Government*, 1689) τη χρονιά ακριβώς της Ένδοξης Επανάστασης της Αγγλίας. Ο Locke θεωρείται ευρύτατα ως ένας από τους θεμελιωτές του φιλελευθερισμού, ένας υπέρμαχος του περιορισμού του κράτους και της θρησκευτικής ανεκτικότητας (*religious toleration*). Και αυτός (όπως και ο Hobbes και ο Machiavelli) υπέστη πολιτικές διώξεις και αναγκάστηκε να αυτοεξορισθεί για μακρό χρονικό διάστημα στην Ολλανδία, μέχρι την άνοδο του William of Orange στο θρόνο.

Κοινωνικό συμβόλαιο: Ο φυσικός νόμος και η συναίνεση των ανθρώπων

Ο Locke ξαναχρησιμοποιεί τη θεωρία του Hobbes περί κοινωνικού συμβολαίου ανατρέποντάς τη συθέμελα. Η **βασική του θέση** είναι ότι **η συναίνεση των ατόμων στο κράτος και στην πολιτική εξουσία μέσω του κοινωνικού συμβολαίου δεν μπορεί να τους υποχρεώσει να αλλοτριώσουν (δηλαδή να απολέσουν, να παραχωρήσουν στο κράτος) τα φυσικά τους ατομικά δικαιώματα.**

Εδώ είναι που αμφισβητεί ευθέως τη θέση εκκίνησης του Hobbes: κατά τον Locke, οι άνθρωποι στην φυσική κατάσταση ζούσαν μέσα στην αρμονία, τη δικαιοσύνη και την αλληλεγγύη, και όχι μέσα στο διαρκή πόλεμο όλων εναντίον όλων. Παρατηρούμε συνεπώς ότι ο Locke εμφορείται από μία **αισιόδοξη ανθρωπολογία**. Παρόλα αυτά, το φυσικό δικαίωμα ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής (γης, εργαλείων, πρώτων υλών κ.ο.κ.) από τα άτομα οδηγεί σε ανισότητες, σε έριδες και κατόπιν σε κοινωνική αναταραχή. Γι' αυτόν και μόνο το λόγο οι άνθρωποι προθυμοποιούνται κάποια στιγμή να συνάψουν ένα **κοινωνικό συμβόλαιο προκειμένου να ενωθούν και να παραχωρήσουν την πολιτική εξουσία σε ένα κράτος που θα προστατεύει τα φυσικά δικαιώματα του καθενός από την επιβουλή των άλλων**, δηλαδή από την **παραβίαση** του φυσικού νόμου.

Διάκριση μεταξύ της πολιτικής εξουσίας και της κοινωνίας πολιτών

Μία καταπληκτική καινοτομία του Locke είναι η **διάκριση μεταξύ της πολιτικής εξουσίας και της κοινωνίας πολιτών** (*civil society*). Ο Locke θεωρεί ότι το κοινωνικό

συμβόλαιο ολοκληρώνεται σε δύο στάδια: πρώτα οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την ανάγκη συνένωσής τους σε μία «κοινωνία» και κατόπιν αντιλαμβάνονται την ανάγκη προστασίας των ατομικών τους φυσικών δικαιωμάτων από ένα κράτος. Στο πρώτο στάδιο διαμορφώνουν την «**κοινωνία πολιτών**»/**αστική κοινωνία (civil society)** και στο δεύτερο το **κράτος**.

Συνεπώς, το κοινωνικό συμβόλαιο δεν συγχωνεύει ούτε ενσωματώνει την αστική κοινωνία/κοινωνία πολιτών στο κράτος. Οι άνθρωποι παραιτούνται από τις φυσικές τους ελευθερίες όχι για να τις απαλλοτριώσει το κράτος, αλλά για να *προστατευθούν αυτές καλύτερα*, δηλαδή για να *βελτιωθεί η κατάστασή τους* σε σχέση με την φυσική κατάσταση. **Η νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας έρχεται δια του σκοπού της (τελολογική θεωρία): ο μοναδικός νομιμοποιημένος ρόλος του κράτους είναι η προστασία των φυσικών δικαιωμάτων στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία.** Συνεπώς, μία απολυταρχική πολιτική εξουσία που καταργεί τα όρια μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας είναι καταδικαστέα επειδή υπερβαίνει τα φυσικά της όρια, με άλλα λόγια **απονομιμοποιείται κατόπιν «κρίσης νομιμοποίησης» (legitimation crisis).**

Τρεις γενικές αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού

Απαράγραπτα φυσικά δικαιώματα

Περιορισμός της κρατικής εξουσίας

Αναπαλλοτρίωτη λαϊκή κυριαρχία και δικαίωμα αντίστασης στην τυραννία

Κατ' αυτόν τον τρόπο εκπορεύονται τρεις γενικές αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού.

A) Απαράγραπτα και αναπαλλοτρίωτα φυσικά δικαιώματα: Τα φυσικά δικαιώματα του ατόμου (ζωή, ελευθερία, ιδιοκτησία) δεν μπορούν να κατασχεθούν ή απαλλοτριωθούν από την κυβέρνηση, αλλά ούτε κανείς κάτοχός τους μπορεί να παραχωρήσει την άσκησή τους σε κάποιον άλλον διότι του ανήκουν αποκλειστικά.

B) Περιορισμός της κρατικής εξουσίας: Κάθε πολιτική εξουσία περιορίζεται *εξωγενώς*, δηλαδή από τους σκοπούς που οφείλει να επιδιώκει το κράτος και που υπερβαίνουν το ίδιο το κράτος, δεν είναι δηλαδή αυτοσκοπός ή αυταξία όπως στον Hobbes.

Γ) Αναπαλλοτρίωτη λαϊκή κυριαρχία και δικαίωμα αντίστασης στην τυραννία: Λογική συνέπεια των ανωτέρω, *κάθε παραχώρηση της εξουσίας σε κάποιους αντιπροσώπους είναι προσωρινή*, όχι οριστική όπως στον Hobbes. Μπορεί να

ανακληθεί ανά πάσα στιγμή, όταν η αστική κοινωνία/κοινωνία πολιτών κρίνει, δια των εκλεγμένων αντιπροσώπων της, ότι οι κυβερνώντες γίνονται τυραννικοί, χάνοντας έτσι την εμπιστοσύνη του λαού. Στις ακραίες περιπτώσεις απονομιμοποίησης, η *αντίσταση στην τυραννία* είναι εντελώς νομιμοποιημένη, και πάλι σε αντίθεση με τον Hobbes.

Κράτος δικαίου (Rule of Law), διάκριση εξουσιών, αντιπροσωπευτική δημοκρατία

Ο Locke διατύπωσε και συγκεκριμένες προτάσεις γύρω από την βέλτιστη οργάνωση και λειτουργία του κράτους.

Κατ' αρχήν, οφείλεται **σεβασμός στο νόμο**, ως εγγυητή των φυσικών ατομικών ελευθεριών. Από τη στιγμή που οι άνθρωποι με κοινωνικό συμβόλαιο δίνουν στον εαυτό τους μία κυβέρνηση με πρωταρχική αποστολή να προστατεύει τα φυσικά τους δικαιώματα στη ζωή, ελευθερία και ιδιοκτησία, είναι απαραίτητο να δίνουν στους εαυτούς τους σταθερούς νόμους που να εφαρμόζονται και να γίνονται σεβαστοί ευλαβικά. Αυτή η αρχή ισχύει τόσο για τους απλούς πολίτες όσο και για τις δημόσιες αρχές (αρχή του κράτους δικαίου, *rule of law*).

Κατόπιν, ο Locke είναι από τους πρώτους στοχαστές που προκρίνουν μίας μορφής **διάκριση των εξουσιών**, καθόσον θεωρεί ότι αποτελεί ανάχωμα απέναντι σε τυραννικές τάσεις της πολιτικής εξουσίας. Έτσι, δίνει προτεραιότητα στη νομοθετική εξουσία, αλλά μιλάει για δύο άλλες εξουσίες που τη συνοδεύουν, έστω και αν οφείλουν να την υπακούν: την εκτελεστική εξουσία και την «ομοσπονδιακή εξουσία» (τη διπλωματική εξουσία, σύμφωνα με πιο σύγχρονους όρους).

Τέλος, θεωρεί ότι μία **αντιπροσωπευτική δημοκρατία** είναι προτιμότερη από οποιαδήποτε άλλη μορφή διακυβέρνησης προκειμένου να διασφαλισθεί το δημόσιο συμφέρον. Στο μυαλό του είχε ένα νομοθετικό σώμα στο οποίο να συνεδριάζουν όλες οι συνιστώσες της κοινωνίας που να αξίζει να ακουσθούν και να αντιπροσωπευθούν.

7. Charles-Louis de Secondat, baron de MONTESQUIEU: Διάκριση των εξουσιών

Ο Montesquieu (1689-1755) έγραψε ένα μνημειώδες βιβλίο, το *Πνεύμα των νόμων* (*L'esprit des lois*, 1748), έργο αναφοράς για τον γαλλικό και παγκόσμιο φιλελευθερισμό που απαγορεύθηκε από την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Γόνος της

αριστοκρατίας ο ίδιος και δικαστής, ανέπτυξε γρήγορα μία φιλοαγγλική στάση, κάτι που τον επηρέασε στενά στην πολιτική του φιλοσοφία.

Αριστοτελική παράδοση στον Montesquieu: Πολιτική μετριοπάθεια

Το *Πνεύμα των νόμων* επηρέασε αφάνταστα τόσο τους Γάλλους (1789) όσο και τους Αμερικανούς επαναστάτες πριν από αυτούς (1776). Ο Montesquieu μπορεί να πει κανείς ότι είναι *αριστοτελιστής* στη μέθοδο: αντί για μεγάλες δογματικές κατασκευές σχετικά με την πηγή της εξουσίας, ο Montesquieu προτιμά την εμπειρική διερεύνηση των συγκεκριμένων αρχών που διέπουν τη λειτουργία κάθε πολιτικής κοινότητας. Όπως και ο Αριστοτέλης, προβαίνει σε μία μεγάλη και συστηματική έρευνα των πολιτικών, νομικών, οικονομικών, κοινωνικών, θρησκευτικών, ανθρωπολογικών, γεωγραφικών και κλιματολογικών δεδομένων της κάθε ξεχωριστής κοινωνίας που μελετά. Επίσης όπως και ο Αριστοτέλης, είναι ένας *πολιτικά μετριοπαθής* που φοβάται τα άκρα και τις τυραννικές τάσεις κάθε εξουσίας και είναι υπέρμαχος της συνταγματικής μοναρχίας που εντοπίζει στην Αγγλία της εποχής.

«Αρνητική» / αμυντική κατά του κράτους σύλληψη της ελευθερίας

Ο Montesquieu έχει πολλά κοινά στη σκέψη του με τον άλλο μεγάλο εκπρόσωπο του φιλελευθερισμού, τον John Locke. Ωστόσο, ο Montesquieu, ως πιο πρακτικό πνεύμα, δυσπιστεί απέναντι στην ιδέα των «φυσικών» ατομικών δικαιωμάτων και θεωρεί ότι **ο νόμος είναι αυτός που προστατεύει την ελευθερία των ατόμων**. Με άλλα λόγια, σε αντίθεση με τους φυσικοδικαιϊκούς στοχαστές όπως ο Locke, Montesquieu θεωρεί ότι η ελευθερία προστατεύεται *δια* και όχι *εναντίον* του νόμου. Και όταν αναφέρεται στην «ελευθερία», δεν εννοεί την άνεση να κάνει κανείς ό,τι θέλει, αλλά να κάνει ό,τι του επιτρέπουν οι νόμοι της χώρας.

Παρόλη τη νομοκεντρική του αντίληψη, ο Montesquieu είναι σαφώς ένας φιλελεύθερος. Έχει μία γνήσια φιλελεύθερη **«αρνητική»/αμυντική αντίληψη περί ελευθερίας**: η ελευθερία νοείται ως ελευθερία *από* την επιβουλή της κρατικής εξουσίας, όχι ως ελευθερία *για* θετική πολιτική δράση.

Ταξινόμηση των πολιτικών καθεστώτων

Δύο κριτήρια ταξινόμησης: «Φύση» και «αρχή» της κυβέρνησης

Τρεις μορφές καθεστώτων: «Δημοκρατία», «μοναρχία», «δεσποτεία»

Ο Montesquieu, όπως και ο Αριστοτέλης αιώνες πριν από αυτόν, είναι μανιώδης με την ταξινόμηση (εν προκειμένω, των πολιτικών καθεστώτων). Δύο είναι τα κριτήρια για την ταξινόμηση:

Α) Η «φύση» της κυβέρνησης, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίον ασκείται η εξουσία και ιδίως η σχέση τόσο των κρατούντων όσο και του λαού με τους νόμους.

Σύμφωνα με αυτό το κριτήριο ταξινόμησης, ο Montesquieu διακρίνει μεταξύ τριών τύπων πολιτικών καθεστώτων:

α) «*Δημοκρατία*» (*République*): Η κυβέρνηση προέρχεται είτε από το λαό είτε από μία ομάδα που τον αντιπροσωπεύει (εκλεγμένη ελίτ), όπου οι νόμοι γενικώς τηρούνται, αλλά συχνά υπάρχουν καταχρήσεις των νόμων,

β) «*Μοναρχία*»: η εξουσία ενός ανδρός, μετριασμένη από την ισχύ των νόμων και το σεβασμό των ενδιάμεσων σωμάτων. Αυτή είναι η αντίληψη που προκρίνει ο Montesquieu, και

γ) «*Δεσποτεία*»: η εξουσία ενός τυράννου σύμφωνα με την ανεξέλεγκτη από την κοινωνία και απεριόριστη από τους νόμους θέλησή του.

Β) Η «*αρχή*» της κυβέρνησης, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο οι πολιτικοί αισθάνονται το καθήκον τους.

Σύμφωνα με αυτό το κριτήριο ταξινόμησης, ο Montesquieu διακρίνει μεταξύ τριών τύπων πολιτικών καθεστώτων:

α) «*Δημοκρατία*» (*République*): βασίζεται στην «πολιτική αρετή» και στην αίσθηση του συνανήκειν σε μία πολιτική κοινότητα,

β) «*Μοναρχία*»: βασίζεται στην «τιμή» λόγω της ιεραρχικής διαστρωμάτωσης της κοινωνίας, και

γ) «*Δεσποτεία*»: βασίζεται στον «φόβο» επειδή κανένας νόμος δεν είναι ικανός να εμποδίσει την αυθαιρεσία του δεσπότη.

Σημασία των «ενδιάμεσων σωμάτων» (μεταξύ του κράτους και του πολίτη)

Σύμφωνα με τον Montesquieu, **τα ενδιάμεσα σώματα αναχαιτίζουν τις έμφυτες τυραννικές τάσεις των κρατούντων**. Έτσι, μία «μοναρχία» είναι πεφωτισμένη και μετριοπαθής όταν λαμβάνει υπόψη της στη χάραξη της πολιτικής τις απόψεις των ενδιάμεσων σωμάτων (π.χ. επαγγελματικών οργανώσεων και τοπικών αυτοδιοικήσεων) που αντανakλά αλλά και διοχετεύει τα συμφέροντα των λαϊκών τάξεων, εκτονώνοντας έτσι τη λαϊκή οργή που δεν βρίσκει δίοδο να ακουσθεί. Με δύο λόγια, η αντίληψη του Montesquieu είναι αυτή μιας **περιορισμένης κυριαρχίας**,

ενός «μικτού συστήματος» που λαμβάνει υπόψη τις κοινωνικές ισορροπίες. Εδώ ο ρόλος της αριστοκρατίας του πνεύματος ως ενδιάμεσου σώματος είναι ζωτικής σημασίας.

Έννοια της «διάκρισης των εξουσιών» και Σύνταγμα

Σταθερή εφαρμογή των νόμων

Αποφυγή της συγκέντρωσης της εξουσίας

Μοντέλο συνεργασίας των τριών εξουσιών

Η προστασία της ελευθερίας δια των νόμων προϋποθέτει μία *σταθερή και μετριοπαθή εξουσία* δεδομένου ότι κάθε εξουσία έχει την έμφυτη τάση να καταχράται την εξουσία της και να υπερβαίνει τα άκρα όρια των αρμοδιοτήτων της. Με δεδομένο επίσης ότι η ανθρώπινη φύση δε γνωρίζει συνήθως το μέτρο και την αυτοσυγκράτηση, ο σεβασμός των νόμων θα οφείλεται στην ύπαρξη μίας *ισορροπίας δυνάμεων* εντός της κοινωνίας και μίας *διάκρισης και διανομής της κρατικής ισχύος μεταξύ διαφορετικών οργάνων*.

Ο Montesquieu τοποθετείται με σαφήνεια κατά της «δημοκρατίας» και υπέρ της «μοναρχίας». Διότι οι εκπρόσωποι είναι συνήθως ανώτερου μορφωτικού, κοινωνικού ή οικονομικού επιπέδου και συνεπώς μπορούν να συζητούν μεταξύ τους για να εκφράσουν το δημόσιο συμφέρον.

Σε μία «μοναρχία», **το Σύνταγμα έχει δύο βασικές λειτουργίες**, οι οποίες καταλήγουν και στην ανάγκη μίας ακόμα:

A) Τη *σταθερότητα στην εφαρμογή των νόμων*, και

B) Την *αποφυγή της υπερβολικής συγκέντρωσης των εξουσιών*. Εδώ βρισκόμαστε στην καρδιά της θεωρίας του Montesquieu: στη **διάκριση των εξουσιών**. Η ιδέα είναι η επίτευξη ενός μετριοπαθούς πολιτεύματος όπου η πολιτική εξουσία διαιρείται σε περισσότερα του ενός μέρη διακριτά το ένα από το άλλο. Η δυνατότητα αντίθεσης του ενός προς το άλλο εγγυάται την ισορροπία μεταξύ τους. «Θα πρέπει η εξουσία να σταματάει την εξουσία» (*Πνεύμα των νόμων*, XII, 2). Τρεις είναι οι εξουσίες: η νομοθετική, η εκτελεστική και η δικαστική εξουσία.

Γ) Οι ανωτέρω *εξουσίες* να μην οφείλουν να είναι πλήρως διακριτές μεταξύ τους, αλλά ταυτόχρονα *οφείλουν να συνεργάζονται* για να μπορεί μία χώρα να κυβερνηθεί. «Εκ της αναγκαίας κινήσεως των πραγμάτων, οι εξουσίες είναι υποχρεωμένες να συνεργάζονται» (*Πνεύμα των νόμων*, XI, 6). Πέρα από το δίπολο «δυνατότητα λήψης απόφασης»-«δυνατότητα παρεμπόδισης της απόφασης», η νομοθετική και η

εκτελεστική εξουσία οφείλουν να συνεργάζονται ούτως ώστε να μην μπλοκάρονται απλώς οι αποφάσεις της νομοθετικής από την εκτελεστική εξουσία (αρνησικυρία). Η νομοθετική εξουσία πρέπει να είναι διαιρεμένη και στους ίδιους της τους κόλπους μεταξύ δύο νομοθετικών σωμάτων που οφείλουν να συνεργάζονται στην ψήφιση των νόμων. Η δε δικαστική εξουσία οφείλει σε κάθε περίπτωση να είναι τρίτο μέρος, πλήρως ανεξάρτητο από τις άλλες δύο.

Κατά συνέπεια, η νομοθετική εξουσία θα πρέπει να επαφίεται στους αντιπροσώπους και να διαιρείται σε δύο σώματα, ένα που εκπροσωπεί την αριστοκρατία και ένα που εκπροσωπεί το λαό, ενώ η εκτελεστική εξουσία θα πρέπει να επαφίεται στο μονάρχη.

8. Εθνικά ρεύματα του ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ (17^{ος} και 18^ο αιώνας)

Διαφορετικές εθνικές παραδόσεις του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού

Παρόλο που ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός εμφανίζεται σε όλη την ήπειρο κατά τον 18^ο αιώνα, υπάρχουν κάποιες διαφορές μεταξύ των διάφορων εθνικών ρευμάτων. Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε τα εξής:

- A) *Αγγλικός Διαφωτισμός*: Στους Άγγλους φιλοσόφους κυριαρχεί ο *εμπειρισμός* και ο *θεϊσμός* (deism).
- B) *Γερμανικός Διαφωτισμός*: Στους Γερμανούς φιλοσόφους κυριαρχεί ο *ιδεαλισμός* και ο *συντηρητισμός*.
- Γ) *Γαλλικός Διαφωτισμός*: Στους Γάλλους φιλοσόφους κυριαρχεί ο *ορθολογισμός* και η *αντιθρησκευτική διάθεση*.

Γενικά χαρακτηριστικά όλων των ρευμάτων του Διαφωτισμού

Ελευθερία της σκέψης

Εμπειρισμός και υλισμός

Η φιγούρα του διανοούμενου

Αισιοδοξία, ανθρωπισμός, πρόοδος

Παρά τις επιμέρους διαφορές, όλα τα εθνικά ρεύματα και οι παραδόσεις μοιράζονται ορισμένα **γενικά χαρακτηριστικά του Διαφωτισμού**. Αυτά μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

- A) *Ελευθερία της σκέψης*: Κάθε ρεύμα του Διαφωτισμού, ξεκινώντας από την «αμφιβολία» του Descartes, πρεσβεύει τη **δύναμη της κριτικής σκέψης**. Εφεξής, η

αμφισβήτηση των παραδόσεων και το δικαίωμα ελεύθερης σκέψης κυριαρχεί σε κάθε τομέα της ανθρώπινης ζωής.

Β) *Εμπειρισμός και υλισμός*: Ειδικά στην Αγγλία, ο **εμπειρισμός**, δηλαδή η πίστη στη γνώση που αποκομίζουμε από την εμπειρία, την άμεση επαφή με τα αισθητά και απτά φαινόμενα (φυσικά και κοινωνικά), αποτελεί κυρίαρχη φιλοσοφική στάση. Στη Γαλλία ευνοείται η ανάπτυξη του υλισμού, δηλαδή η παραδοχή ότι όλα (νόμοι της φύσης και της κοινωνίας, η ίδια η σκέψη) αποτελούν παράγωγα υλικών (φυσικών ή μηχανικών) φαινομένων.

Γ) *Η φιγούρα του διανοούμενου*: Παντού ο Διαφωτισμός αναδεικνύει την **φιγούρα του διανοούμενου**, κυρίως ανθρώπου των γραμμάτων ο οποίος παρεμβαίνει ενεργά με τον γραπτό και προφορικό του λόγο στα κοινά. Ο διανοούμενος αποκτά κοινωνική επιρροή και προσπαθεί να επηρεάσει τη λήψη αποφάσεων στο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πεδίο. Τον 18^ο αιώνα, διανοούμενοι όπως ο Βολτέρος παίρνουν θέση για να υπερασπισθούν ανθρώπους αδικώς διωκόμενους για τις ιδέες τους ή τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις.

Δ) *Αισιοδοξία, ανθρωπισμός, πρόοδος*: Τέλος, η φιλοσοφία του Διαφωτισμού διακατέχεται από **αισιοδοξία για τις δυνατότητες προόδου του ανθρώπινου γένους** και από ένα νέο **ανθρωπισμό** ο οποίος βασίζεται στην ελεύθερη σκέψη και στην κριτική ικανότητα του ανθρώπου να βρίσκει λύσεις στα προβλήματά του με ορθολογισμό.

9. Η φιλοσοφία των ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Από τα φυσικά στα πολιτικά δικαιώματα

Όπως είδαμε, ο Διαφωτισμός, ήδη από τον John Locke, διαμορφώνει την πεποίθηση ότι υπάρχουν «φυσικά» και «αναπαλλοτρίωτα» δικαιώματα του ανθρώπου, δικαιώματα που κάθε άνθρωπος έχει απλώς και μόνο επειδή είναι άνθρωπος. Αυτά τα δικαιώματα διαμορφώνουν στο σύνολό τους ένα «**φυσικό δίκαιο**» που προϋπάρχει κάθε «θετικού δικαίου», δηλαδή κάθε υπαρκτής νομοθεσίας.

Τα βασικά συστατικά κάθε «φυσικού δικαίου», που ενυπάρχουν σε κάθε άνθρωπο και απλώς αναγνωρίζονται από το θετικό δίκαιο, είναι τρία:

Α) Το **δικαίωμα στη ζωή και στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια** (όπως το αποκαλούμε σήμερα): Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στο απαραβίαστο της ζωής και της φυσικής και ηθικής του ακεραιότητας.

Β) Το **δικαίωμα στην ατομική ελευθερία**: Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα να κάνει ό,τι επιθυμεί στο μέτρο που η ελευθερία του αυτή δεν παραβιάζει την ελευθερία των άλλων. Τέλος,

Γ) Το **δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία**: Κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα να κατέχει αγαθά.

Το φυσικό δίκαιο έχει ωστόσο πολιτικές συνέπειες στο μέτρο που αναγνωρίζεται από τα φιλελεύθερα Συντάγματα του 18^{ου} αιώνα, πρωτίστως στις ΗΠΑ και στη Γαλλία. Εφόσον τα ανωτέρω ανθρώπινα δικαιώματα είναι «απαράγραπτα» και «αναπαλλοτρίωτα», καμία κυβέρνηση δεν έχει το δικαίωμα να μην τα σέβεται ή να τα αγνοεί, περιορίζουν την πολιτική βούληση του εκάστοτε κυβερνώντος. Σύμφωνα μάλιστα με τον John Locke, όπως είδαμε, η μόνη αποστολή του κράτους είναι να τα προστατεύει από την επιβουλή. Αν μία κυβέρνηση πάψει να τα σέβεται, απονομιμοποιείται και οι πολίτες διατηρούν το δικαίωμα αντίστασης απέναντι στην τυραννία, ακόμα και το δικαίωμα ανατροπής της δια της βίας.

Η ιδέα των διακηρύξεων δικαιωμάτων του ανθρώπου

Αυτή η ρητή και δημόσια αναγνώριση των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου από το κράτος γίνεται μέσω **διακηρύξεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη**. Ένα κύμα τέτοιων διακηρύξεων κατακλύζει τον δυτικό κόσμο από τον 18^ο αιώνα εντεύθεν, έστω και αν έχουν προπομπούς, ξεκινώντας από τα αγγλικά κείμενα Magna Carta (1215), Habeas Corpus (1679) και Bill of Rights (1689).

10. Jean-Jacques ROUSSEAU: Λαϊκή κυριαρχία

Ο Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Ελβετός πολίτης που γεννήθηκε στη Γενεύη, είναι ο στοχαστής που επηρέασε όσο κανείς άλλος τη Γαλλική Επανάσταση με το ρηξικέλευθο βιβλίο του *Κοινωνικό συμβόλαιο* (1762).

Ανθρωπολογία και κοινωνικό συμβόλαιο

Η **ανθρωπολογία του Rousseau**, που αποτελεί και σε αυτόν το σημείο εκκίνησης της πολιτικής του φιλοσοφίας, είναι **απαισιόδοξη**: πιστεύει ότι οι άνθρωποι ζούσαν ανεξάρτητα, ελεύθερα και αρμονικά μεταξύ τους όσο βρίσκονταν στην φυσική κατάσταση, μετά από το κοινωνικό συμβόλαιο διεφθάρησαν και έχασαν τα βασικά τους προτερήματα, έγιναν οκνηροί, εριστικοί και βίαιοι.

Συνεπώς, ο Rousseau αναπτύσσει ένα πολιτικό σχέδιο ενός **νέου κοινωνικού συμβολαίου που θα επιτρέπει στους ανθρώπους να ανακτήσουν τις αρετές που είχαν στην φυσική κατάσταση**, ήτοι την ελευθερία, την αυτονομία και την ισότητα μεταξύ τους. Μέσω του κοινωνικού συμβολαίου, μπορούν να σχηματίσουν ένα πολιτικό σώμα το οποίο, μέσω των κοινών νόμων, θα είναι πραγματικά ικανό να προστατεύσει τα φυσικά δικαιώματα των ανθρώπων, οι οποίοι τώρα μεταμορφώθηκαν σε πολίτες.

Καταλαβαίνουμε ότι *η αντίληψη του Rousseau είναι εντελώς αντίθετη από αυτήν του Hobbes*: εκεί που ο Hobbes πίστευε ότι οι άνθρωποι αλλοτριώνουν πλήρως τα φυσικά τους δικαιώματα όταν μπουν στην οργανωμένη πολιτική κοινωνία μετά από το κοινωνικό συμβόλαιο, ο Rousseau πιστεύει ότι τα άτομα δε χάνουν τα φυσικά τους δικαιώματα αλλά ότι, αντιθέτως, μετά από το κοινωνικό συμβόλαιο και τη μετατροπή των ανθρώπων σε πολίτες, **ο λαός συλλογικά, ως σώμα πολιτών, θα προστατεύει τα δικαιώματα όλων δια του νόμου**. Κάθε άνθρωπος που γίνεται μέλος της πολιτικής κοινότητας δια του κοινωνικού συμβολαίου μετασχηματίζεται στο «αδιαίρετο μέρος ενός όλου» και συνεπώς υπακούοντας στους νόμους, δεν κάνει τίποτα άλλο από το να υπακούει στον ίδιο του τον εαυτό. Ως «πολίτης» εμπλέκεται ενεργά σε όλες τις κοινές υποθέσεις.

Η έννοια της «γενικής βούλησης» (volonté générale) ως ομοφωνία του πολιτικού σώματος / Διάκριση από την «βούληση όλων» και την «βούληση της πλειοψηφίας»

Η επιχειρηματολογία του Rousseau είναι απλή. Κάθε άνθρωπος που μετασχηματίζεται σε πολίτη μετά το κοινωνικό συμβόλαιο κατέχει ένα ίσο μερίδιο κυριαρχίας με όλους τους άλλους. Ωστόσο, είναι σαφές ότι κανείς δεν μπορεί να ασκήσει κυριαρχία απομονωμένος από τους υπόλοιπους συμπολίτες του. **Η κυριαρχία δεν μπορεί να ασκηθεί παρά μόνο συλλογικά: είναι «αδιαίρετη» (δεν μπορεί να μοιρασθεί μεταξύ επιμέρους ατόμων ή ομάδων) και «αναπαλλοτρίωτη» (δεν μπορεί να παραχωρηθεί σε κανέναν)**. Εδώ μπαίνει η έννοια της «Γενικής Βούλησης».

Η «Γενική Βούληση» του Rousseau είναι κατά βάση *μία μεταφυσική έννοια* δίχως αισθητό αντίκρισμα. Ως «γενική βούληση» ορίζεται **η ικανότητα λήψης ομόφωνων αποφάσεων από τον κυρίαρχο λαό για την ικανοποίηση του δημόσιου συμφέροντος**. Η γενική βούληση εξ ορισμού δεν μπορεί να σφάλλει εφόσον προκύπτει από δημόσια διαβούλευση και απόφαση του λαού. Εφόσον μία απόφαση

αποσπάσει την έγκριση του συνόλου του λαού, εκφράζει μία βούληση που υπερισχύει έναντι όλων των επιμέρους ατομικών ή ομαδικών βουλήσεων ή συμφερόντων. **Η γενική βούληση εκφράζεται δια των νόμων που προκύπτουν από αυτήν** («ο νόμος είναι η έκφραση της γενικής βούλησης» - «La Loi est l'expression de la volonté générale», άρθ. 6 της γαλλικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789).

Η γενική βούληση προκύπτει μόνο εφόσον τα κίνητρα της συνέλευσης του λαού είναι τα σωστά (δημοσίου συμφέροντος) και όχι απλώς η συγκυριακή σύγκλιση επιμέρους ατομικών ή ομαδικών συμφερόντων. Είναι δηλαδή η **έννοια της ομοφωνίας του πολιτικού σώματος για τους σωστούς λόγους δημόσιου/καθολικού συμφέροντος της πολιτικής κοινότητας** και όχι για λόγους επιμέρους συμφέροντος. Συνεπώς, η «γενική βούληση» διακρίνεται τόσο από την βούληση της πλειοψηφίας, που δεν εκφράζει παρά ένα μέρος – έστω και πλειοψηφικό – του πολιτικού σώματος, **όσο ακόμα και από την βούληση όλων**, στο μέτρο που αυτή προκύπτει από ένα άθροισμα εγωιστικών, ιδιοτελών και αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων.

Ολιστική και μονιστική αντίληψη της κοινωνίας / Εχθρότητα απέναντι στα «ενδιάμεσα σώματα»

Πρόκειται για μία ολιστική και μονιστική αντίληψη της κοινωνίας (Holism/Holistic). Όταν λέμε πως ο Ρουσσώ έχει **ολιστική αντίληψη της κοινωνίας**, εννοούμε πως θεωρεί τον λαό ως ένα όλον και όχι διαιρεμένο σε διάφορες ομάδες (κοινωνικές, οικονομικές, επαγγελματικές/συντεχνιακές κ.ο.κ.). Πρόκειται για ολιστική άποψη της κοινωνίας, χωρίς να ενδιαφερόμαστε για τις επιμέρους κοινωνικές συνιστώσες. Για να σχηματιστεί γενική βούληση, όλοι κατέχουν ίσο μερίδιο κυριαρχίας, κάτι που ισοδυναμεί με δικαίωμα ίσης ψήφου για όλους.

Μονισμός: Πρόκειται για μία αντίληψη που απορρίπτει όλα τα ενδιάμεσα σώματα στην κοινωνία. Απορρίπτει δηλαδή όλα τα σώματα (ενώσεις) πολιτών που παρεμβάλλονται μεταξύ του κράτους και των επιμέρους ατόμων γιατί η ύπαρξή τους διασπά την ομοιογένεια της πολιτικής κοινότητας, προάγει επιμέρους ιδιοτελή συμφέροντα και δημιουργούν ή αυξάνουν τις ανισότητες μεταξύ των πολιτών. Η αποκλειστική πηγή του νόμου πρέπει να είναι το κράτος και όχι τα ενδιάμεσα σώματα. Παράδειγμα: Για μία τέτοια αντίληψη των πραγμάτων δεν νοείται το πανεπιστήμιο να παράγει κανόνες (στο όνομα της ακαδημαϊκής αυτοδιοίκησης).

Ρεπουμπλικανισμός και κρατισμός εναντίον Φιλελευθερισμού και πλουραλισμού

Κάποιος σαν το Ρουσσώ στοχάζεται την κοινωνία σαν οργανικά ενιαίο και αλληλέγγυο οργανισμό που λειτουργεί συνολικά. Πρόκειται για μία ιδεαλιστική αντίληψη μίας οργανικά ενσωματωμένης κοινωνίας. Αυτή είναι η θέση του περί γενικής βούλησης. Σε αντίθεση με αυτόν, οι φιλελεύθεροι στοχαστές σκέφτονται την κοινωνία ως διαρκές αποτέλεσμα αλληλεπιδράσεων μεταξύ ατόμων (μεταξύ ατομικών συμφερόντων, πεποιθήσεων, αντιλήψεων) που κάποια στιγμή βρίσκουν μία κατάσταση ισορροπίας την οποία ονομάζουμε γενικό συμφέρον ή γενικό καλό.

Φιλελεύθερη παράδοση: άτομα, ενδιάμεσα σώματα (όπου εντάσσονται τα άτομα προσπαθώντας να προωθήσουν το δικό τους συμφέρον και μία ισορροπία που ονομάζεται δημόσιο συμφέρον).

Ρεπουμπλικανική παράδοση: το δημόσιο συμφέρον πηγάζει από το κράτος και δεν νοείται να υπάρχουν επιμέρους συμφέροντα, αξίες και πεποιθήσεις που να αντιτίθενται στα αντίστοιχα του κράτους. Το δημόσιο συμφέρον συναιρεί τα επιμέρους ατομικά συμφέροντα. Ο Ρουσσώ αποτελεί αναμφισβήτητα την *βασική πηγή της κρατιστικής σκέψης*.

Ο Ρουσσώ είναι **ένας αντιφιλελεύθερος στοχαστής** που δεν πιστεύει στον πολιτικό πλουραλισμό. Η «γενική βούληση» είναι ένα όραμα για μία κοινωνία ενωμένη και αλληλέγγυα. Το **δίπολο** είναι **Ρουσσώ/ Μοντεσκιέ**, με τον δεύτερο πηγή της γαλλικής φιλελεύθερης παράδοσης και τον πρώτο απόλυτα ρεπουμπλικανικό στοχαστή αλλά όχι φιλελεύθερο.

Απόρριψη της πολιτικής αντιπροσώπευσης και το ιδανικό της αδιαμεσολάβητης δημοκρατίας

Ο Rousseau είναι ο πρώτος φιλόσοφος της εποχής του Διαφωτισμού που διατύπωσε ένα συνεκτικό σχέδιο για **άμεση, αδιαμεσολάβητη από εκπροσώπους, δημοκρατία**, μία διακυβέρνηση που βασίζεται στην ενεργό και διαρκή συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική ζωή. Οι λέξεις-κλειδιά είναι «participation» (συμμετοχή) και «citoyen» (πολίτης). Μόνο η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά μπορεί να μας εξασφαλίσει πως ο λαός θα διατηρήσει τη λαϊκή κυριαρχία και δεν θα την αλλοτριώσει σε έναν τύραννο ή σε μια ολιγαρχία. Αυτή η **αντίληψη** αποκαλείται **ρεπουμπλικανική** ή απλώς **ριζοσπαστικά δημοκρατική**.

Αν ο πολίτης απεμπολήσει το ιερό δικαίωμα της ψήφου του, παραδίδοντας το δικαίωμά του να αποφασίζει για τα κοινά, τότε χάνει την ιδιότητα του πολίτη.

Θεμελιωδώς η έννοια της αντιπροσώπευσης είναι αυτό το πράγμα. Ο αντιπρόσωπος/βουλευτής θεωρείται από το Ρουσσώ πως είναι κάποιας μορφής αριστοκράτης/φεουδάρχη. «Αυτός ο φεουδάρχης που λέει πως αντιπροσωπεύει κάποιους και εκεί που λέγεται πως υπάρχει αντιπροσώπευση, υποτιμάται η έννοια του ανθρώπου». **Ο Rousseau απορρίπτει ριζικά την έννοια της αντιπροσώπευσης.** Κάθε πολίτης, σύμφωνα με το κοινωνικό συμβόλαιο, δεσμεύεται πως θα ασκεί και δεν θα παραχωρεί το ίσο μερίδιο κυριαρχίας σε κάποιον άλλο. Η βούληση δεν θα είναι γενική αν η ψήφος δεν είναι προσωπική αλλά δι' αντιπρόσωπου. Οι αντιπρόσωποι είναι μια κάστα/ολιγαρχία.

Είναι φανερό ότι η αντίληψη αυτή του Ρουσσώ μπορεί να λειτουργήσει μόνο σε μικρές λαϊκές συνελεύσεις που θα συνεδριάζουν σχεδόν διαρκώς. Δεν γίνεται να λειτουργήσει αν όλοι οι άνθρωποι δεν συμμετέχουν σε ένα public forum, δεν έχουν ίση πρόσβαση στην πληροφόρηση, την εκπαίδευση και την κριτική ικανότητα. Τα αγαπημένα παραδείγματα του Rousseau είναι η αρχαία Σπάρτη, η Ρώμη και η Αθήνα.

Η έννοια της «επιτακτικής εντολής» (mandat impératif)

Η έννοια της επιτακτικής εντολής εφευρίσκεται από τον Rousseau επειδή εκ των πραγμάτων κάποιοι άνθρωποι θα κληθούν να αντιπροσωπεύσουν το λαό στην Εθνοσυνέλευση. Το πρόβλημα με τους αντιπρόσωπους είναι πως αν τους αφήσεις ελεύθερους θα μετατραπούν σε ολιγαρχία.

Η «επιτακτική εντολή» στην ουσία ζητά την **ύπαρξη εντολοδόχων/επιτρόπων που δεσμεύονται από τις αποφάσεις της γενικής συνέλευσης.** Σε τέτοιες περιπτώσεις **ο εντολέας μπορεί να ανακαλέσει τον εντολοδόχο** εφόσον θεωρήσει ότι ο τελευταίος έχει παραβεί τις εντολές του. Αυτή η αντίληψη είναι *ακριβώς η αντίθετη από την ελεύθερη αντιπροσώπευση*, δηλαδή από την αντίληψη πως ο αντιπρόσωπος ερμηνεύει ελεύθερα και κατά συνείδηση το συμφέρον του λαού.

Η παράδοση του Rousseau στη Γαλλική Επανάσταση του 1789

Η παράδοση του Rousseau παρουσιάζει **μία σειρά από προβλήματα που κληρονόμησε η Γαλλική Επανάσταση του 1789 και ό,τι την ακολούθησε στην Ευρώπη.**

Καμία κοινωνία δεν μπορεί να λειτουργήσει αν είναι δεν επαρκώς διαφοροποιημένη και πολύπλοκη. Η αντίληψη του Rousseau είναι μία **αρχαϊκή αντίληψη** όπου το άτομο υποτάσσεται πλήρως στο πολιτικό σώμα, όπου η κυριαρχία δεν μπορεί παρά

να είναι αδιαίρετη, ενιαία, όπου τα άτομα δεν είναι παρά μόνο συστατικά στοιχεία ενός όλου που τα υπερβαίνει. Τα άτομα απεμπολούν όλα τους τα δικαιώματα στην κοινωνία εκτός από το ιερό δικαίωμα της ψήφου. Όταν ζούμε σε μία κοινωνία χωρίς αντιπροσώπευση, με επιτακτικές εντολές και διαρκή συνέλευση, η κοινωνία θέτει περιορισμούς στην ίδια για το επίπεδο γνώσης που θα παράγει. Δεν μπορεί να αφήσει τον εαυτό της να διαφοροποιηθεί λειτουργικά, να καταμερίσει την εργασία, να παράγει εξειδικευμένη γνώση. Μπορεί να δεχτεί κοινωνική διαφοροποίηση (καταμερισμό εργασίας) μέχρι ένα σημείο. Θα δημιουργηθεί ένα σώμα εμπειρογνομόνων που θα εξελιχθεί σε ελίτ. Όσο υπάρχει εξειδίκευση τόσο έχουμε τάση αυτονόμησης των ελίτ. Ωστόσο αυτή η τεχνοκρατική ελίτ δεν μπορεί να συμβιώσει λειτουργικά με μία άμεση δημοκρατία.

Το δεύτερο πρόβλημα είναι ο κρατισμός (*étatisme*, *statism*). Η γενική βούληση στηρίζεται στην ομόφωνη απόφαση. Αυτή η ανάγκη ομοφωνίας απορρίπτει τον πλουραλισμό, δηλ. τις αντιτιθέμενες απόψεις ορισμένων ομάδων και διαλύει τα ενδιάμεσα σώματα ενσωματώνοντάς τα μέσα στο κράτος. Έτσι **δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν ατομικά δικαιώματα, δικαιώματα μειοψηφιών**, χωρίς όρια στη γενική βούληση. Το μόνο όριο που τίθεται στη γενική βούληση είναι το θρησκευτικό, καθώς αποτελεί προσωπική απόφαση του καθενός. Δεν τίθεται κανένα όριο στη διόγκωση του κράτους. Το κράτος ταυτίζεται εν τέλει με την κοινωνία.

11. Emmanuel SIEYES: Το «έθνος» (nation) ως πολιτικό υποκείμενο

Ο αββάς Sieyès (abbé Sieyès) (1748-1836) είναι ένας από τους βασικούς θεωρητικούς της Γαλλικής Επανάστασης. Συνέγραψε ένα σπουδαίο μανιφέστο, το *Τι είναι η Τρίτη τάξη; (Qu'est-ce que le Tiers Etat?*, 1789), όπου «Tiers Etat» (τρίτη τάξη) είναι οι λεγόμενοι ξεβράκωτοι (“sans culotte”) της εποχής, δηλαδή όλοι εκτός από τα μέλη της βασιλικής αυλής, τους αριστοκράτες και τους κληρικούς.

Ο Sieyès δρα σε μία προεπαναστατική εποχή, όπου φαίνεται πως έρχεται μια σημαντική ανατροπή που θα εγκαθιδρύσει μίας μορφής δημοκρατία. Υπάρχει μία αμφιθυμία σε σχέση με τη δημοκρατία στους αστούς της εποχής. Από τη μία θέλουν την επανάσταση για να δημιουργήσει νέες κοινωνικές δομές που θα τους επιτρέψει να συσσωρεύουν κεφάλαιο και να δημιουργήσουν κέρδη. Έτσι, θέλουν να καταργηθούν τα προνόμια της αυλής. Από την άλλη, ωστόσο, φοβούνται τη δυναμική της Τρίτης Τάξης. Χρειαζόταν μία δημοκρατία που θα καταργούσε τα προνόμια χωρίς να δίνονται πολλά δικαιώματα στο λαό και να φτάσουμε σε ακραίες καταστάσεις. Οι

άνθρωποι σαν το Sieyès φοβούνται πως ο λαός δεν έχει ούτε τη μόρφωση ούτε και τη μετριοπάθεια για να ανταποκριθεί στις ευθύνες της διακυβέρνησης. Όμως επιζητούσαν τόσο την ισότητα δικαιωμάτων όσο και την κυριαρχία.

Αυτό το πράγμα το καταφέρει καθώς γίνεται το εξής. Το Μάιο του 1789, συγκεντρώνονται οι αντιπρόσωποι των μη προνομιούχων στο Παρίσι που θα κατέληγε στο περίφημο cahier des doléances, δηλαδή στο «τετράδιο παραπόνων» προς την εξουσία του Λουδοβίκου του 16^{ου}. Αυτοί οι αντιπρόσωποι αποφασίζουν να αυτοανακηρυχθούν σε συντακτική εθνοσυνέλευση (Assemblée Constituante). Τον Ιούνιο δίνουν ιερό όρκο (Serment du Jeu de Paume) πως δεν θα φύγουν αν δεν συντάξουν σύνταγμα που περιορίζει τον Βασιλέα. Στις 4 Αυγούστου καταργούν τα προνόμια της αριστοκρατίας. Αλλά φθάνουν μόνο μέχρι εκεί, καθώς επηρεασμένοι από τον Sieyès, ούτε θέλουν να πάρουν την εξουσία από το βασιλιά ούτε να δώσουν την εξουσία στο λαό.

Ο Sieyès τους πείθει να θέσουν τις αρχές ενός κοινοβουλευτικού συστήματος, όπως αυτό που είχε εισάγει η Αγγλία το 1689. Λαϊκή κυριαρχία δεν σήμαινε το δικαίωμα άσκησης εξουσίας από το λαό, κάνοντας τη θεμελιώδη **διάκριση μεταξύ συντακτικής και συντεταγμένης εξουσίας** (pouvoir constituant/constitué). «Εμείς είμαστε η συντακτική εξουσία και αφού καταλήξουμε σε ένα Σύνταγμα, ο λαός, συντεταγμένος, θα πρέπει να ασκεί την εξουσία του στα πλαίσια του Συντάγματος» λέει ο Sieyès. *Ο λαός είναι απλώς εκλογικό σώμα.* Έτσι οδηγηθήκαμε σε μία Γαλλική Επανάσταση που κατήργησε τα προνόμια και αποφεύχθηκε η άμεση δημοκρατία à la Rousseau, με όλες τις καταχρήσεις που αυτή μπορούσε να φέρει.

12. Immanuel KANT: Η ελευθερία μέσω του οικουμενικού δικαίου

Ο Immanuel Kant (1724-1804) είναι ένας από τους κύριους εκπρόσωπους του γερμανικού ιδεαλισμού και χαρακτηρίζει το γερμανικό Διαφωτισμό. Ήταν μέλος του προτεστάντικής αίρεσης των πιετιστών, που ασπάζονταν την έννοια του «ριγκορισμού» (rigorism), δηλ. την προσκόλληση σε συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς. Βαθιά επηρεασμένος από τη θρησκευτική του διαπαιδαγώγηση, ο Kant πιστεύει στην κανοναρχία, δηλαδή στην επικράτεια των κανόνων.

Η γερμανική παράδοση του Διαφωτισμού

Ιδεαλισμός

Αντι-ατομικισμός

Ιδεαλισμός: Η καταστατική παραδοχή πως πάνω από τα αισθητά υπάρχει ένα σύμπαν που κυβερνάται από τις ιδέες του Λόγου (λογικής). Ο Λόγος αποτελεί προϋπόθεση για τη δυνατότητα ύπαρξης αισθητού κόσμου. Δεν μπορεί να υπάρχει γνώση μόνο από τις εμπειρικές αισθήσεις, καθώς αυτή είναι επισφαλής. Μόνο η γνώση που βασίζεται σε ιδέες είναι οντολογικά ασφαλής. Δεν νοείται ένα σύμπαν που κυβερνάται μόνο από την ύλη.

Αντιατομικισμός: Είναι το κυριότερο χαρακτηριστικό του γερμανικού ιδεαλισμού σε σχέση με το γαλλικό και τον αγγλικό. Μέχρι τώρα όλα τα δικαιώματα νοούνταν αρνητικά ή αμυντικά, δηλαδή έναντι του κράτους, εκεί που πρέπει να σταματήσει το κράτος την παρέμβαση στις ζωές των πολιτών. Όλη αυτή η έμφαση στα ατομικά δικαιώματα δεν γίνεται αποδεκτή στο γερμανικό Διαφωτισμό. Οι γερμανοί Διαφωτιστές έχουν ιδιαίτερο ζήτημα με την έννοια του ατόμου, καθώς πιστεύουν πως αν δοθεί ιδιαίτερη έμφαση σε αυτό, μπορεί να αποβεί σε βάρος της κοινωνίας (individual > societas). Ο αντιατομικισμός αυτός είναι μια άλλη όψη του ολισμού (η έμφαση στο όλον, την κοινωνία).

Το δίκαιο ως θεμέλιο της ελευθερίας και της ειρήνης

Ο Kant είναι ο πρώτος **δικαιοκρατικός στοχαστής**. *Θέτει στο θεμέλιο της ελευθερίας του ανθρώπου το δίκαιο*. Είναι διαφωτιστής και φιλελεύθερος. Η αναζήτηση της ανθρώπινης ελευθερίας αποτελεί ο μόνος νομιμοποιημένος και θεμιτός στόχος της κοινωνικής ζωής. Ωστόσο, τα ανθρώπινα όντα είναι εκ φύσεως εγωιστικά και αδύναμα να συμβιώσουν σε φυσική αρμονία. Εφόσον επιθυμούμε την ελευθερία, θα πρέπει να επιθυμούμε τη δικαιοσύνη, γιατί η δικαιοσύνη μόνο διασφαλίζει τη συνύπαρξη των ανθρώπων συμβιβάζοντας την ελευθερία του καθενός με την ελευθερία των υπολοίπων. Η δικαιοσύνη στην ουσία είναι η ύψιστη κοινωνική αρετή γιατί μόνο αυτή επιτρέπει τη συνύπαρξη των ελευθεριών του καθενός. Το δίκαιο έχει θεμελιώδη σημασία γιατί μόνο το δίκαιο μπορεί όντως να ρυθμίσει την κοινωνική ζωή με δικαιοσύνη. Το δίκαιο είναι απλώς ο κοινωνικός ρυθμιστής, ενώ η δικαιοσύνη μία ιδέα. Το δίκαιο είναι η έκφραση της δικαιοσύνης. Χωρίς το δίκαιο η δικαιοσύνη θα παραμείνει απλή ιδέα και δεν θα εφαρμόζεται στην κοινωνική πραγματικότητα. Η ηθική, η ευπρέπεια, το αίσθημα του δικαίου, η θρησκεία και όλα αυτά δεν αποτελούν πραγματικούς ρυθμιστές της κοινωνικής ζωής. Πραγματικός ρυθμιστής είναι μόνον

το δίκαιο. Αυτό συμβαίνει καθώς όλοι μπορούν να αναφερθούν στο δίκαιο αντικειμενικά.

Ο κανόνας δικαίου έχει αυταξία γιατί ρυθμίζει την κοινωνική ζωή, χωρίς να έχει λογική θεμελίωση παρά μόνο την ύπαρξή του. Και κυρίως δε θα μπορούμε καθόλου στη σκέψη να επιχειρηματολογήσουμε, να σκεφτούμε πάνω στον κανόνα. Είναι καλύτερο να υπάρχει κάποιος κανόνας (ακόμα και αν δεν μπορούμε να τον εξηγήσουμε), παρά να μην υπάρχει καθόλου.

Επιρροή του Rousseau και ρεπουμπλικανικό ιδεώδες

Υπάρχει πολύ μεγάλη επίδραση του Rousseau στον Kant. Ο Kant κρατά μια διφορούμενη στάση απέναντι στη Γαλλική Επανάσταση. Από τη μία είναι ενθουσιασμένος γιατί θεωρεί πως εκπλήρωσε τα ιδεώδη του διαφωτισμού στην ανθρώπινη ιστορία, από την άλλη, ως συντηρητικός, σοκάρεται από την ωμότητα της δικτατορίας του Ροβεσπιέρου. Επανεκτιμά την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, πιστεύοντας πως αν είχαν διαιρεθεί οι εξουσίες δε θα γίνονταν τα έκτροπα της εποχής. Από την άλλη, απορρίπτει τη σκέψη του Montesquieu, καθώς πιστεύει πως υπάρχει μια ενότητα του δικαίου, επομένως οι εξουσίες δεν μπορούν να είναι διαιρεμένες.

Η έντονη επιρροή του Rousseau φαίνεται στην ιδιότητα του πολίτη. Θεωρεί πως το δίκαιο πρέπει να έχει ως βάση της αυτή την αυτονομία, δηλαδή την κυβέρνηση του λαού από τον ίδιο τον εαυτό του, κάτι που θεωρούσε συμβατό με την πεφωτισμένη μοναρχία. Για να ταυτίζεται το συμφέρον του κάθε ατόμου με το γενικό συμφέρον του κράτους, θα πρέπει το κάθε άτομο να μετασχηματίζεται σε πολίτης που κατέχει ένα ίσο μερίδιο κυριαρχίας με τους υπολοίπους, που λέγεται δικαίωμα ψήφου, και συμμετέχοντας στη διαμόρφωση της γενικής βούλησης συναινεί στην εξουσία που έχει ελεύθερα διαθέσιμη, συναινεί στον ίδιο του τον εαυτό. Επειδή ο κάθε πολίτης συμμετέχει εξίσου στη διαμόρφωση της γενικής θέλησης, καθότι κατέχει ίσο δικαίωμα ψήφου, η γενική θέληση αποτελεί έκφραση της δικής του βούλησης και υπακούει στον ίδιο του τον εαυτό.

Από το δίκαιο στην ηθική

Το δίκαιο στην ιδέα του ή είναι οικουμενικό (*jus universalis*) ή δεν είναι, δηλαδή δεν μπορεί να έχει εξαιρέσεις (ισονομία, ισοπολιτεία). Δεν πρέπει να υπάρχουν προνόμια, ασυλίες, εξαιρέσεις. Αν υπάρχει αυτό δεν υπάρχει δίκαιο.

Ο Καντ δεν παραχωρεί κανένα δικαίωμα σε αντίσταση κατά της αρχής/ανατροπή καθεστώτος, διότι απαιτείται ένα ισχυρό κράτος για να μπορεί να εφαρμόζεται το δίκαιο. Δεν υπάρχει ενάντια στον υπέρτατο νομοθέτη του κράτους δικαίωμα αντίστασης εκ μέρους του λαού. Δεν υπάρχει η δυνατότητα δικαίου αν δεν υπάρχει υπακομή όλων στη νομοθετική βούληση. Δεν μπορούμε σε καμία περίπτωση να παραδεχτούμε το δικαίωμα απόσχισης (στασιασμός), ακόμα δε λιγότερο εξέγερσης. Αυτό θα σήμαινε πως η νομοθεσία δεν είναι κυρίαρχη.

Το δίκαιο δεν πρέπει να διακρίνει μεταξύ του γενικού συμφέροντος του κράτους και των επιμέρους συμφερόντων. Ο,τιδήποτε δίνει μια δυνατότητα εξαίρεσης σε μια ομάδα πολιτών από την οικουμενικότητα του δικαίου, αποτελεί δεσποτεία.

Ιδεαλισμός στις διεθνείς σχέσεις, αλλά και λήψη υπόψη του φαινομένου του πολέμου

Το ιδεώδες της παγκόσμιας ειρήνης

Το «κοσμοπολιτικό δίκαιο»

Ο Καντ είναι ο πρώτος μεγάλος στοχαστής της παγκόσμιας ειρήνης και πρόδρομος της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ), γιατί η φύση του δικαίου είναι οικουμενική (*jus universalis*). Επειδή είναι διαφωτιστής, ιδεαλιστής και η ιδέα του περί δικαίου είναι οικουμενικής, πιστεύει πως ένας κανόνας δικαίου θα πρέπει να ισχύει σε κάθε περίπτωση, αλλιώς δεν είναι δίκαιο, είναι προνόμιο (οικουμενικοποίηση του δικαίου). Επειδή γι' αυτόν το δίκαιο αναγκαστικά φέρει αυτό το χαρακτηριστικό, απο εκεί – και βεβαίως λόγω των πολέμων της εποχής – γεννήθηκε **η ιδέα της αιώνιας ειρήνης**, το πρόπλασμα της ΚτΕ. Ο Καντ δεν έχει αυταπάτες ότι μπορεί να υπάρξει ένα δίκαιο ενιαίο για όλο τον πλανήτη, πιστεύει όμως στην ύπαρξη ενός ρυθμιστή που μπορεί να ρυθμίζει τις σχέσεις των κρατών μεταξύ τους ώστε να διασφαλίζει την ειρήνη.

Πώς συνδυάζεται ο ιδεαλισμός στις Διεθνείς Σχέσεις με τη λήψη υπόψη της πραγματικότητας του ρεαλισμού, δηλαδή των συγκρούσεων;

Κατά τον Καντ, πρέπει να συστήσουμε μία διεθνή έννομη τάξη. Δεν πρέπει να αρκεστούμε στην ιδέα πως το δίκαιο υφίσταται ενδοκρατικά και υφίσταται αναρχία στις διεθνείς σχέσεις. Το project είναι φιλόδοξο και στοχεύει στην υποκατάσταση του πολέμου από μία κατάσταση αρμονίας και ειρήνης με τους ανθρώπους να ζουν μεταξύ τους ελεύθερα και ειρηνικά (*Zum ewigen Frieden*, 1795).

Ρυθμιστικό ιδεώδες: Μία ιδέα του Λόγου (λογική-μεταφυσική), η οποία χρησιμεύει ως *ορίζοντας της πράξης*. Το χαρακτηριστικό του ορίζοντα είναι πως είναι κάτι πραγματικό, βρίσκεται εκεί, μπορούμε να το κυνηγήσουμε αλλά δεν μπορούμε να το

φτάσουμε. Αν εγκλειστούμε στο ρεαλισμό χωρίς ορίζοντα, ο ρεαλισμός μετατρέπεται σε κυνισμό, κάτι που μας οδηγεί να συμβιβαστούμε με την υπάρχουσα κατάσταση. Το ρυθμιστικό ιδεώδες είναι το πρότυπο για τη σχέση μεταξύ ιδεαλισμού και του ρεαλισμού, ορίζει σε τι έχουμε δικαίωμα να ελπίζουμε. Αυτό εισάγει την *έννοια της δυναμικής* στην αέναη πορεία του ανθρώπινου γένους.

Τρεις προϋποθέσεις για να μπορούν τα κράτη να τείνουν προς το ιδεώδες της αιώνιας ειρήνης:

- I. Το πολίτευμα των κρατών πρέπει να είναι ρεπουμπλικανικό (δημοκρατικό). Πρέπει η εσωτερική έννομη τάξη των κρατών να χαρακτηρίζεται από αυτό που λέγεται *κράτος δικαίου* (καθολικός νόμος ίσος για όλους). Τα δεσποτικά κράτη έχουν τη δομική τάση να εξάγουν βία και να θεοποιούν την ισχύ.
- II. Χρειαζόμαστε το λεγόμενο «*κοσμοπολιτικό δίκαιο*». Η ιδέα είναι πως πρέπει να υπάρχει ένας πυρήνας κρατών που θα δημιουργήσει μία ομοσπονδία. Αυτός ο αρχικός πυρήνας θα κληθεί στη συνέχεια να επεκτείνεται και σταδιακά να υποκαθιστά τις σχέσεις βίας που έχουμε στο διεθνές περιβάλλον. Έτσι θα αντικαθίσταται σταδιακά ο πόλεμος με σχέσεις δικαίου. Διατηρείται η ανεξαρτησία των κρατών, θα υπάρχουν φυσικές διαφορές μεταξύ των λαών, ενώ όσο επεκτείνεται αυτή η ζώνη, τόσο θα επεκτείνεται το διεθνές εμπόριο. Όταν υπάρχει διεθνής αγορά, δεν υπάρχει συμφέρον να πολεμήσουμε.
- III. Χρειάζεται το *δίκαιο του πολέμου*: πέραν της ζώνης ειρήνης και εμπορίου που θα επεκτείνεται, πρέπει το δίκαιο να θέσει τις προϋποθέσεις για τη νόμιμη μορφή του πολέμου. Σταδιακά θα παγιώνεται παραδόξως η ειρήνη μέσα στον πόλεμο, θα ενισχύεται η τάση των κρατών να λειτουργούν με βάση το δίκαιο.

13. Alexis de TOCQUEVILLE: Από τον φιλελευθερισμό στη σύγχρονη δημοκρατία

Ο Alexis de Tocqueville (1805-1859) είναι ένας Γάλλος αριστοκράτης, δικαστικός, διπλωμάτης, φιλελεύθερος πολιτικός και ιστορικός, ο οποίος με τα έργα του άνοιξε νέους δρόμους στην πολιτική φιλοσοφία και την πολιτική κοινωνιολογία. Ο Tocqueville συνέβαλε τα μέγιστα στην επικαιροποίηση του πολιτικού φιλελευθερισμού μέσω την συμπερίληψης σημαντικών ιδεών σχετικά με τη δυναμική της δημοκρατίας, όπως την είδε στην Αμερική εκείνης της εποχής. Συνέγραψε το μεγάλο δίτομο έργο του *Η δημοκρατία στην Αμερική* (*De la démocratie en Amérique*) μεταξύ του 1835 και του 1840, μετά από μια αποστολή στις νεοσύστατες τότε ΗΠΑ

εκ μέρους του γαλλικού κράτους για να μελετήσει το δικαστικό και σωφρονιστικό σύστημα της χώρας, πλην όμως το βιβλίο του περιέχει πολύ ευρύτερες σκέψεις για τους θεσμούς, τα ήθη και τη μοίρα των δημοκρατιών.

Η Αμερική στα μάτια του Tocqueville: Υπόδειγμα για τον εκσυγχρονισμό της Γαλλίας

Η δημοκρατία στην Αμερική είναι ένα βιβλίο στοχευμένο στους Γάλλους, μέσω του οποίου ο Tocqueville προσπαθεί να θέσει την αμερικανική εμπειρία ως πρότυπο για το μέλλον της Γαλλίας. Στην Αμερική, ο Tocqueville βλέπει μία κατά βάση αταξική κοινωνία, με πολύ έντονη κοινωνική κινητικότητα και αυτό που η σύγχρονη πολιτική κοινωνιολογία (Zygmunt Bauman) αποκαλεί «κοινωνική ρευστότητα». Κάθε Αμερικανός μπορεί ν' αλλάξει κοινωνική τάξη σε μία μόνο γενιά. Δεν υπάρχουν τίτλοι ευγενείας, ούτε (ακόμα) παγιωμένες μορφές κοινωνικών προνομίων, ούτε άνθρωποι που εκμεταλλεύονται την κοινωνική τους θέση για να αποκομίσουν οφέλη. Η αμερικανική κοινωνία, σε αντίθεση με τη γαλλική κοινωνία και ευρύτερα τις ευρωπαϊκές κοινωνίες εκείνης της εποχής, είναι μια κοινωνία συμβάσεων (contracts) και όχι καθεστώτων (status): Οι κοινωνικές σχέσεις διέπονται από ελεύθερα διαπραγματευόμενες συμβάσεις μεταξύ των ατόμων και όχι από παγιωμένα πλέγματα δικαιωμάτων από τα οποία απορρέουν ορισμένες πρόσοδοι (προσοδοθηρία). Στην Αμερική, σε αντίθεση με τη Γηραιά Ήπειρο, δεν υπάρχουν προστατευόμενοι απέναντι στον εξωτερικό ανταγωνισμό προσοδοθήρες («ρεντιέρηδες», από τον γαλλικό όρο «rente», πρόσοδος), που να απολαμβάνουν μια προνομιακή οικονομική και κοινωνική θέση απλώς και μόνο λόγω των εξασφαλισμένων επαγγελματικών και κοινωνικών προνομίων τους χωρίς να το αξίζουν και χωρίς να εργάζονται διαρκώς γι' αυτό.

Ο προτεσταντισμός ως σύνολο κοινωνικών αξιών και η κοινωνική δυναμική της ισότητας – Το σύγχρονο πάθος για την ισότητα ευκαιριών στις δημοκρατικές κοινωνίες (ΗΠΑ) και η συνεχής εμβάθυνση της δημοκρατίας

Ο Tocqueville ήταν ο πρώτος που κατάλαβε ότι ο κυρίαρχος στην Αμερική προτεσταντισμός δεν είναι απλώς μια θρησκευτική υποδιαίρεση, αλλά ένα σύνολο κοινωνικών αξιών και ένας κώδικας κοινωνικής ηθικής, ο οποίος φέρνει την εξατομίκευση και την εσωτερίκευση των ηθικών υποχρεώσεων, δηλαδή την αίσθηση κοινωνικής ευθύνης των μελών της κοινότητας.

Το βασικό κοινωνικό δεδομένο που εντόπισε ο Tocqueville στην προτεσταντική Αμερική είναι η κοινωνική δυναμική της ισότητας. Όπως είπαμε, η αμερικανική

κοινωνία δεν έχει τάξεις με προνομιακό status. Η ισότητα μεταξύ των πολιτών είναι αυστηρή, κάτι που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της δημοκρατίας (Republic). Ο Tocqueville ανέλυσε την ισότητα ως πάθος. Κατάλαβε ότι η ισότητα δεν είναι μία απλή κατάκτηση (όπως η ισοπολιτεία), αλλά μία κοινωνική δυναμική που επηρεάζει συνολικά τα ήθη της κοινωνίας. Το πάθος για την ισότητα είναι βασικό χαρακτηριστικό των δημοκρατικών κοινωνιών, καθώς επηρεάζει συνολικά τα κοινωνικά ήθη και μετασχηματίζει σε βάθος τις κοινωνικές δομές. Η διαρκής αναζήτηση της ισότητας των ευκαιριών είναι μια ψυχική ενόρμηση σύμφυτη με μια ανοιχτή δημοκρατική κοινωνία, καθώς όλοι θέλουν να τους προσφερθεί εξίσου η ευκαιρία να δείξουν τι προσόντα διαθέτουν και τι μπορούν να συνεισφέρουν στην κοινωνία. Σε μια νέα χώρα με ισότητα ευκαιριών, δίχως παγιωμένη κοινωνική διαστρωμάτωση και με έντονη κοινωνική κινητικότητα, είναι ευκολότερο να αναπτυχθούν και να ανθίσουν οι αρχές του προτεσταντισμού περί ατομικής εργασιακής ευθύνης και ανάληψης ατομικών πρωτοβουλιών από ό,τι σε μια χώρα ρωμαιοκαθολικής κουλτούρας όπως η Γαλλία, η οποία θέτει αυστηρά όρια στην ατομική ελευθερία, καθώς η Καθολική Εκκλησία λειτουργεί ως ένα δίκτυο ψυχολογικής και κοινωνικής ασφαλείας και ως ένας θεσμός πατροναρίσματος της κοινωνίας.

Η ισότητα δεν πέφτει από τον ουρανό. Αντιθέτως, είναι το αποτέλεσμα μιας αργής εξελικτικής διαδικασίας. Η ισότητα είναι μια διαρκής κοινωνική αναζήτηση που ακολουθεί μία ιστορική εξέλιξη: Το πάθος για την ισότητα προχωρά την Ιστορία. Ο Tocqueville ήταν σε αυτό το σημείο αισιόδοξος, καθώς πίστευε ότι οι κοινωνίες περνούν διαρκώς – έστω και με αργό ρυθμό – από μία αριστοκρατική σε μία δημοκρατικότερη κατάσταση μέσω της εξίσωσης των ευκαιριών: Αρχικά, παρατηρούνται παραδοσιακές κοινωνίες με ιεραρχικά διαρθρωμένους θεσμούς, όπου υφίσταται διαχωρισμός μεταξύ των προνομιούχων και των μη προνομιούχων, δηλαδή των μαζών, οι οποίες είναι καταδικασμένες να ζουν υποταγμένες. Όμως παρατηρείται επίσης μία τάση της Ιστορίας για ολοένα και περισσότερο εκδημοκρατισμό και για εξέλιξη προς δημοκρατικότερες κοινωνίες. Ο βασικός ιστορικός παράγων που ωθεί προς αυτόν τον εξισωτικό εκδημοκρατισμό είναι η εμφάνιση της έννοιας του *ατόμου*. Αυτή παράγει την απαραίτητη δυναμική για να οδηγηθούμε στον εκδημοκρατισμό. Η διαδικασία της εξατομίκευσης είναι η ατμομηχανή του εκδημοκρατισμού. Όταν το άτομο εμφανίζεται και αρχίζει να δρα, τότε η κοινωνία γίνεται πιο ευέλικτη και ρευστή: τα παραδοσιακά συστήματα εξουσίας παύουν να είναι πια τόσο κλειστά και

τα όρια μεταξύ των κοινωνικών τάξεων αρχίζουν να γίνονται διαπερατά. Η βασική διανομή των κοινωνικών αγαθών, ήτοι η πρόσβαση στα πλούτη, τη γνώση και τα δημόσια αξιώματα, γίνεται πιο μεταβλητή, δεν παραμένει παγιωμένη δια παντός. Βασικός μοχλός αυτής της διεργασίας είναι πως τα άτομα καταλαβαίνουν τον εαυτό τους ως ίσα με τα υπόλοιπα άτομα σε δικαιώματα και υποχρεώσεις. Έτσι περνάμε σταδιακά σε όλο και πιο δημοκρατικές κοινωνίες.

Τοιουτοτρόπως παρατηρείται μια σταδιακή εμβάθυνση στη δημοκρατία, με την ισότητα των ευκαιριών να αποτελεί το βασικότερο χαρακτηριστικό όλων των δημοκρατικών κοινωνιών. Αυτό ο Tocqueville το βλέπει στην Αμερική, τη μόνη δημοκρατία στον κόσμο την εποχή εκείνη. Φυσικά, τα διάφορα επαγγέλματα συνεχίζουν να έχουν διαφορετικό κύρος και οι οικονομικές ανισότητες μεταξύ των τάξεων συνεχίζουν να υπάρχουν, αλλά αυτές δεν είναι ανυπέρβλητες. Αυτό μπορεί να φανεί στη διαλεκτική σχέση μεταξύ του αφεντικού και του υπαλλήλου: Σε μία δημοκρατική κοινωνία όπως οι ΗΠΑ, αυτή η σχέση είναι προφανώς άνιση, όμως αυτή η ανισότητα δε θεωρείται ως φυσική ούτε ως δεδομένη. Είναι μία ανισότητα που οφείλει πάντα να νομιμοποιείται. Είναι δηλαδή μία άνισης μορφής κοινωνική σχέση που δεν είναι φυσική, αλλά κοινωνική, και αυτό που θα λέγαμε «συμβατική», καθώς βασίζεται σε μια υπάρχουσα σύμβαση εργασίας, η οποία αντιπροσωπεύει μια μορφή αμοιβαίας αποδοχής της κοινωνικής θέσης του άλλου. Πρόκειται δηλαδή για μια παγίωση μίας μορφής ανισότητας, χωρίς όμως κάποια έξωθεν παρέμβαση. Οι εργασιακές συνθήκες στα πλαίσια αυτής της σύμβασης πρέπει διαρκώς να νομιμοποιούνται μέσω της συμμετοχής, δηλαδή της εργασίας του καθενός από τα δύο μέρη. Σε μια τέτοια κοινωνία, η ικανότητα (ταλέντο, εργατικότητα) και η φιλοδοξία του υπαλλήλου παρέχουν τη δυνατότητα μιας αναστροφής της ασύμμετρης κοινωνικής σχέσης εργοδότη-εργαζομένου διότι δίνουν στον εργαζόμενο την επιθυμία να γίνει κι αυτός με τη σειρά του εργοδότης. Η ισότητα των ευκαιριών είναι κάτι σαν αντιοξειδωτικό του δημοκρατικού πλυντηρίου, το οποίο διαρκώς κινείται και κανένα αντικείμενο δεν έχει παγιωμένη θέση εντός του. Σε μια δημοκρατική κοινωνία ισότητας ευκαιριών, η πραγματική ατμομηχανή της κοινωνικής και οικονομικής δράσης είναι αυτό που ο συγγραφέας της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ Thomas Jefferson προσφυώς αποκάλεσε η «επιδίωξη της ευτυχίας» (pursuit of happiness).

Συνοπτικά, έχουμε μία διαρκή εξέλιξη προς τη δημοκρατία, με την πρόοδο να είναι ανυπέρβλητη και ακαταμάχητη. Όσες παλινρθώσεις και να γίνουν, η δυναμική του

εξισωτισμού των ευκαιριών είναι ακαταμάχητη, καθώς αυτή εγκαθίσταται και εξελίσσεται στις καρδιές και τις ψυχές των ανθρώπων. Τα άτομα αισθάνονται θεμελιωδώς ίσα το ένα με το άλλο και επιζητούν αντικειμενικές συνθήκες ισότητας ευκαιριών. Αυτές, με τη σειρά τους, τονώνουν ακόμη περισσότερο την τάση των ατόμων για περαιτέρω ισότητα. Όταν αυτή η δυναμική ξεκινήσει, η ολοένα και μεγαλύτερη ισότητα ευκαιριών εγκαθίσταται σε μία κυκλική σχέση εξατομίκευσης και η δυναμική αυτή γίνεται ασταμάτητη, με αποτέλεσμα διαρκώς να διευρύνονται οι δημοκρατικές διεκδικήσεις.

Τα αρνητικά χαρακτηριστικά της κουλτούρας της ισότητας και η πορεία από την ισότητα προς την τυραννία

Υπάρχει όμως και η σκοτεινή όψη του πάθους για την ισότητα. Κάποια στιγμή στη διάρκεια αυτής της εξελικτικής διαδικασίας, το πάθος για ισότητα αρχίζει να έρχεται σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ελευθερίες των ατόμων. Έτσι, αν αφεθεί από μόνη της, η δημοκρατία μπορεί να καταλήξει ανεπαισθήτως σε δεσποτεία, η οποία θα πάψει να προστατεύει τις ατομικές ελευθερίες. Το πάθος για την ισότητα μπορεί και αυτό να καταλήξει σε πολιτικές ακρότητες. Αν δεν δημιουργηθεί ένας φραγμός σ' αυτό, θα υπάρξει μια τάση στη δημοκρατία για την επικράτηση πολιτικών πλειοψηφιών και κομμάτων που θα επιδιώξουν να ανταλλάξουν την υλική ευημερία των πολιτών με την παραίτηση των τελευταίων από τις ελευθερίες τους. Κάποια στιγμή, ένας ηγέτης θα έρθει που θα είναι αρκετά έξυπνος για να καταλάβει τη δίψα για κατανάλωση και υλικές απολαύσεις των ατόμων και θα τους παράσχει αυτό που θέλουν με αντάλλαγμα την οικειοθελή υποταγή τους σ' αυτόν. Δε θα πρόκειται πια για την κλασική αυταρχικότητα με την εξωτερική επιβολή κανόνων δια της βίας. Όμως θα εμφανιστεί μία άλλη μορφή αυταρχικότητας, μια ήπια τυραννία που θα εξασφαλίζει στα άτομα τις ηδονές που όλοι θα ποθούν. Όμως όσο επεκτείνεται η ισότητα των ευκαιριών, τόσο οι άνθρωποι απομονώνονται απέναντι στο κράτος. Ο καθένας γίνεται ο εαυτός του, ένα απλό άτομο, απέναντι στην εξουσία. Όσο περισσότερο η κουλτούρα περιστρέφεται γύρω από το άτομο και τις ανάγκες του, τόσο περισσότερο ο άνθρωπος θα γίνεται περισσότερο άτομο, θα απομονώνεται από τους υπόλοιπους και θα αποκτά μία αδίψαστη ανάγκη για υλικά αγαθά. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στη δημοκρατία θα αναπτύσσεται η επιθυμία του πλουτισμού με κάθε κόστος, η αγάπη του κέρδους, η αναζήτηση της ευημερίας και των υλικών απολαύσεων.

Η εξατομίκευση των ανθρώπων χαλαρώνει τους δεσμούς μέσα στην κοινωνία, υπάρχει λιγότερη αλληλεγγύη και κοινωνική συνοχή και οι άνθρωποι οδηγούνται ολοένα και περισσότερο στην απομάκρυνση από την πολιτική ζωή και την ιδιώτευση. Αυτή η δυναμική της ισότητας είναι που θα ανοίξει τη δυνατότητα μιας ήπιας (ηδονικής) τυραννίας. Από τη στιγμή που τα άτομα χάνουν την αίσθηση της πολιτότητας, τη μέριμνα για τα κοινά, και ανταγωνίζονται για την εξασφάλιση περισσότερων ευκαιριών, η κοινωνία χάνει τη δυνατότητα να αντιτάσσεται στο κράτος. Οι ενδιαμέσες κοινωνικές οργανώσεις χάνουν σταδιακά την ισχύ τους και δεν μπορούν να λειτουργούν ως αντίβαρα απέναντι στο κράτος. **Ο καλός τύραννος ξέρει πώς να επιβάλει να επιβάλει τις αποφάσεις του στην κοινωνία στις νέες συνθήκες χωρίς καμία αντίσταση.** Ο δεσπότης αυτός είναι γλυκός και προνοητικός. Είναι η πατρική φιγούρα που θα μας βοηθήσει να απολαύσουμε. Ο τύραννος αυτός δίνει στα άτομα αυτό που θέλουν. Έτσι το δημοκρατικό κράτος καταλήγει να αποϋπευθυνοποιεί το άτομο στο όνομα της αναζήτησης της υλικής ευημερίας και να το κάνει δεκτικό σε έλεγχο της ζωής του εφόσον πληρούνται οι ανάγκες του. Η νέα εξουσία θα εκμεταλλευτεί την έλλειψη επαρκούς επιθυμίας του ατόμου να γίνει ελεύθερος πολίτης και την καλλιέργεια, στη θέση της, μιας μοναχικής ηδονοθηρίας, προκειμένου να του δώσει το αναισθητικό που επιθυμεί. Έτσι, κάποια στιγμή θα ολοκληρωθεί η ανεπαίσθητη, ύπουλη διολίσθηση από την ισότητα στην τυραννία δια της εθελοδοουλίας.

Οι αμερικανικοί θεσμοί (διάκριση εξουσιών και αποκέντρωση) και τα αμερικανικά ήθη (θρησκεία, ενδιαμέσες σώματα) ως αναχώματα απέναντι στην ήπια τυραννία

Είναι λοιπόν αυτή η πορεία προς την παρακμή της δημοκρατίας και την εθελοδοουλία νομοτελειακή και αναπόδραστη; Ο Tocqueville δεν το πιστεύει. Αντιθέτως, θεωρεί ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία, ως σύνθεση ισότητας και ελευθερίας, είναι ικανή να αναχαιτίσει με τα ήθη και τους θεσμούς της αυτήν την τάση. Αυτό αποδεικνύεται από μια προσεκτική παρατήρηση των αμερικανικών ηθών και θεσμών.

Κατ' αρχήν, για να υπάρξει ανάσχεση της τυραννίας αυτής πρέπει να υπάρχει *δημόσια αρετή*. Αυτή η αρετή δεν βασίζεται στα άτομα, που επιδιώκει το καθένα την ευτυχία του με το δικό του τρόπο, αλλά στους πολίτες, που είτε διαχειρίζονται οι ίδιοι τις κοινές υποθέσεις είτε διαπαιδαγωγούνται στη διακυβέρνηση και τη λειτουργία των θεσμών. Σ' αυτό το πλαίσιο, τα ενάρκτα ήθη είναι ιδιαιτέρως σημαντικά. Χωρίς δημοκρατικό ήθος δεν μπορούμε να έχουμε δημοκρατία, καθώς αυτή σταδιακά θα

εκφυλιστεί. Ο Tocqueville κατάλαβε, με μεγάλη διαύγεια, ότι στα προτεσταντικά ήθη βρίσκεται ένα πνεύμα σύμφυτο με τη δημοκρατία καθώς καλλιεργεί συστηματικά την αίσθηση ατομικής ευθύνης και την προσκόλληση σε κανόνες συλλογικής συμβίωσης. Έτσι, το θρησκευτικό πνεύμα στην αμερικανική κοινωνία συμβιώνει αρμονικά με το πνεύμα της ελευθερίας: το πνεύμα της θρησκείας ενισχύει την κοινωνική συνοχή, η οποία αλλιώς θα έτεινε να διαλυθεί λόγω της ανάπτυξης του δημοκρατικού ατομικισμού. Με λίγα λόγια, τα θρησκευτικά ήθη της Αμερικής είναι το ηθικό αντίβαρο στον ατομικισμό.

Κατά δεύτερο λόγο, οι *θεσμοί* των Αμερικανών αποτελούν ανάχωμα απέναντι στην τυραννία. Οι αμερικανικοί θεσμοί είναι απόλυτα δημοκρατικοί, καθώς σε τοπικό και πολιτειακό επίπεδο σχεδόν όλοι εκλέγονται στα δημόσια αξιώματα: σερίφηδες, δικαστές, ακόμα και σύμβουλοι εκπαίδευσης που διαχειρίζονται τα σχολεία. Σε όλα τα επίπεδα εκφράζεται ελεύθερα η λαϊκή βούληση. Ταυτόχρονα, υπάρχουν θεσμοί που μετριάζουν την παντοδυναμία του λαού και την αρχή της πλειοψηφίας, ενώ προστατεύουν τις μειονότητες. Πρώτος τέτοιος θεσμός είναι το ίδιο το Σύνταγμα. Από την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ *Marbury v. Madison* (1803), έχει καθιερωθεί διάχυτος έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων: κάθε δικαστής λειτουργεί αυτοβούλως ως εγγυητής του Συντάγματος. Αυτό αποτελεί δικλείδα ασφαλείας έναντι της τυραννίας. Δεύτερος τέτοιος θεσμός είναι ο Τύπος. Ο τύπος της Αμερικής είναι ελεύθερος αλλά και πραγματικά ελεγκτικός απέναντι στην εξουσία. Τρίτος τέτοιος θεσμός είναι η λαϊκή δικαιοσύνη, δηλαδή τα σώματα ενόρκων (*juries*) δίπλα στους επαγγελματίες δικαστές: στην Αμερική θεωρείται πως η ορθότερη κρίση γίνεται από το λαό. Ποτέ δεν μπορεί η δικαστική εξουσία να επιβάλει μια απόφαση χωρίς να την έχει εγκρίνει ο λαός, αντιπροσωπευτικό δείγμα του οποίου είναι το σώμα ενόρκων. Τέταρτος τέτοιος θεσμός είναι η τοπική αυτοδιοίκηση, καθώς οι εξουσίες ασκούνται κατ' αρχήν αποκεντρωμένα από εκλεγμένα σώματα και μονοπρόσωπα όργανα. Όλα τα παραπάνω συνθέτουν ένα θεσμικό μείγμα που αποτελεί ανάχωμα απέναντι στην επέκταση της τυραννίας. Σε αυτά έρχεται να προστεθεί και το ιδιαίτερα έντονο σωματειακό φαινόμενο (*associations*), το οποίο συγκροτεί την κοινωνία των πολιτών σε δομημένες ενδιάμεσες οργανώσεις όλων των ειδών: στην Αμερική, τα σωματεία είναι πανταχού παρόντα στην κοινωνική ζωή και αναλαμβάνουν μάλιστα ένα σημαντικό μέρος λειτουργιών που στην Ευρώπη παραδοσιακά αναλαμβάνουν οι κρατικοί θεσμοί.

Συμπέρασμα: Η φιλελεύθερη δημοκρατία σε μια συνεχή πάλη κατά των προεπαναστατικών αρτηριοσκληρωτικών δομών

Ο Tocqueville μας έδειξε πως μπορεί να υπάρξει μία φιλελεύθερη δημοκρατία που να μπορεί να βασίζεται στην καθολική ψήφο, την ισοπολιτεία, τη διάκριση των εξουσιών και το κράτος δικαίου, μία δημοκρατία που να χαρακτηρίζεται από την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, τη ριζική αποκέντρωση, την ελευθερία του τύπου, την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και τη θρησκευτική ηθική που προάγει την ατομική ευθύνη και παράγει ενάρετους πολίτες. Συνολικά, το τοπίο των αμερικανικών θεσμών και ηθών είναι εντελώς διαφορετικό από το αντίστοιχο της Γαλλίας, η οποία έχει σηματοδοτεί από την επιρροή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Στο έργο του *Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση* (1856), ο Tocqueville έδειξε πώς επιβιώνουν στη Γαλλία οι παλαιές αριστοκρατικές αντιλήψεις και τα ήθη ακόμα και μετά τη Γαλλική Επανάσταση και εκθέτει τις ιδέες του για το πώς θα μπορούσε να αλλάξει η γαλλική κοινωνία και να γίνει πιο ευέλικτη και κινητική, λιγότερο αγκυλωμένη από προνόμια και προσοδοθηρία, όπως η αμερικανική. Το πρώτο πράγμα που θα χρειαζόταν θα ήταν να γίνει η εκκλησία ανεξάρτητη από το κράτος: οποιοδήποτε συγκεντρωτικό μοντέλο που ομοιογενοποιεί την κοινωνία στο όνομα της ενότητάς της είναι βαθιά αντιφιλελεύθερο, καθώς μια τέτοια κοινωνία είναι πάντοτε επιρρεπής στον αυταρχισμό. Και σ' αυτό το σημείο, όπως και στην ανάλυσή του σχετικά με την κοινωνική δυναμική της ισότητας στη δημοκρατία, ο Tocqueville αποδείχθηκε προφητικός και άνοιξε το δρόμο για ευρύτατες και βαθιές κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις, που επήλθαν στη διάρκεια του 20ού αιώνα.